

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos magistratūros studijų programa
(specializacija - socialinio darbo organizavimas)

Rasa Urbonavičienė

**SKIRTINGŲ SOCIALINIŲ, KULTŪRINIŲ VEIKSNIŲ ĮTAKOJIMAS
SKIRTINGAM VAIKŲ SMURTINĖS ELGSENOS DAŽNIUI**

Magistro darbas

Magistro darbo vadovas –
doc.dr. Adolfas Juodraitis

2011

TURINYS

TURINYS.....	2
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA	4
SANTRAUKA UŽSIENIO KALBA	5
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	6
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	7
ĮVADAS.....	8
1. SMURTAS, JO PASIREIŠKIMO MOKYKLOJE TARP PAAUGLIŲ SKIRTINGOSE ŠALYSE YPATUMAI.....	12
1.1. Smurto, agresijos ir patyčių samprata	12
1.2. Mokinių patiriamų smurtinių veikslių mokyklose samprata.....	13
1.3. Smurtas – globalinė visuomenės sveikatos problema.....	14
1.4. Paauglių smurtinės elgsenos ypatumai.....	18
1.5. Smurtas Lietuvoje ir Turkijoje globaliniame kontekste.....	19
1.6. Turkijos ir Lietuvos socialiniai, ekonominiai, kultūriniai ir religiniai ypatumai.....	20
2. SOCIALINIŲ, KULTŪRINIŲ VEIKSNIŲ ĮTAKA 14-18 M. AMŽIAUS MOKINIŲ SMURTINĖS ELGSENOS YPATUMAMS BEI DAŽNIUI TURKIJOS IR LIETUVOS MOKYKLOSE.....	23
2.1. Tyrimo metodika.....	23
2.2. Respondentai.....	23
2.3. Tyrimo duomenų analizė.....	26
2.3.1. Smurto formų pasireiškimas ir skirtumai skirtingose kultūrose	26
2.3.2. Paauglių tėvų išsilavinimas, šeimyninė padėtis	28
2.3.3. Paauglių šeimų materialinės padėties skirtumai	30
2.3.4. Suaugusių pagarba paaugliams, jų pasitikėjimas savimi	31
2.3.5. Ketinimai smurtauti.....	33
2.3.6. Smurtinių veikslių skirtumai tarp lyčių.....	36
2.3.7. Smurtiniai veiksmai tarp bendraamžių	38
2.3.8. Smurtinių veikslių išvengimo priemonių efektyvumas.....	40
2.3.9. Turkijos ir Lietuvos mokytojų požiūrio į esamą drausminę padėtį mokyklose palyginimas	43
2.4. Prevencinio darbo su agresyviais ir patyrusiais smurtinius veikslus paaugliais efektyvumo įvertinimas.....	50
IŠVADOS	52

LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	53
PRIEDAI	56
Priedas Nr. 1. Mokinių forma.....	57
Priedas Nr. 2. Personalo forma.....	61
Priedas Nr. 3. Mokytojų nuomonė apie jų pačių saugumą mokykloje ir už mokyklos ribų	64
Priedas Nr. 4. Turkijos mokinių elgesio taisyklės mokykloje.....	66

SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA

Darbe atlikta *teorinė* smurto globaliniame kontekste sampratos, smurto pasireiškimo mokykloje ypatumų bei socialinių, kultūrinių, religinių veiksnių skirtingumai Turkijoje ir Lietuvoje galintys įtakoti paauglių smurtinę elgseną *analizė*.

Iškeltos *hipotezės*, kad skirtingi sociokultūriniai veiksniai sąlygoja paauglių skirtingas smurtinio elgesio formas bei jų pasireiškimo dažnį mokyklose tarp bendraamžių ir jog, drausminė sistema ir esamos taisyklės tiek visuomenėje, tiek mokykloje sąlygoja didesnę moksleivių savireguliaciją ir mažesnę agresijos lygį tarp bendraamžių mokykloje.

Anketinės *apklausos metodu* buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – ištirti ir palyginti smurtinės elgsenos ypatumus tarp paauglių mokykloje Turkijoje ir Lietuvoje. Atlikta *statistinė* (aprašomoji dažnių) *duomenų analizė*.

Tyrimė dalyvavo 992 respondentai iš Turkijos ir Lietuvos mokyklų, kurios yra tarptautinio Comenius Regio projekto „Smurtas mokyklose“ dalyvės: 848 yra bendrojo lavinimo mokyklų 14-18 metų moksleiviai (LT – 498, TR – 350) ir 144 bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų (LT - 88, TR - 56).

Empirinėje dalyje nagrinėjami moksleivių smurtinės elgsenos ypatumų skirtumai ir panašumai tarp Lietuvos ir Turkijos paauglių mokykloje.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Nepaisant skirtingų sociokultūrinių veiksnių įvairios smurtinio elgesio formos egzistuoja tiek Turkijos, tiek Lietuvos mokyklose.
2. Patvirtinta hipotezė, jog skirtingi socialiniai, kultūriniai ir religiniai veiksniai sąlygoja skirtingą smurtinį ir tyčiojimosi elgesio dažnį mokykloje tarp bendraamžių.
3. Patvirtinta hipotezė, jog drausminė sistema ir aiškios taisyklės tiek visuomenėje, tiek mokykloje sąlygoja mažesnę agresijos lygį tarp bendraamžių mokykloje.
4. Sociokultūriniai, religiniai skirtumai skirtingose šalyse didesnę berniukų ar mergaičių agresyvumo dažnį.

Esminiai žodžiai: smurtinė moksleivių elgsena mokykloje, paauglys, sociokultūriniai veiksniai, religiniai veiksniai, lyčių skirtumai, ketinimas agresyviai elgtis.

SANTRAUKA UŽSIENIO KALBA

Rasa Urbonavičienė

EFFECT OF DIFFERENT SOCIAL, CULTURAL FACTORS ON THE DIFFERENT FREQUENCY OF ABUSIVE BEHAVIOUR OF CHILDREN AT SCHOOLS

The Master's Degree Thesis

Summary

The paper deals with the theoretical analysis of the violence in a global point contexts, concepts of violence occurring in school characteristics, and social, cultural, religious diversity a factor in Turkey and Lithuania, which may influence adolescent violent behavior.

Hypothesis: different factors determine social, cultural factors different forms of violent behavior and their incidence among their peers in schools and that, in the current disciplinary system and rules for both public and school students' self-regulation leads to higher and lower levels of aggression among their peers at school.

It is important to note that questionnaire survey method was conducted with the aim - to explore and compare characteristics of violent behavior among adolescents in school in Turkey and Lithuania. The statistical (descriptive frequency) data analysis.

The presence of 992 respondents from schools in Turkey and Lithuania, which are a participants in international project Comenius Regio "Violence in Schools" (2009-2011): 848 general education schools in the 14-18 year old students (LT - 498 TR - 350) and 144 general education teachers (LT - 88 TR - 56).

In empirical part deals with students' violent behavior characteristics of the differences and similarities between the Lithuanian and Turkish adolescents in school.

The most important empirical conclusions that were darn are:

1. In spite of the different factors of sociocultural various violent forms of behavior exist in both Turkish and Lithuanian schools.
2. The hypothesis that different social, cultural and religious factors determine differences in violent behavior and the frequency of bullying among school peers.
3. The hypothesis that the disciplinary system and clear rules for both the public and school leads to a lower level of aggression among their peers at school.
4. Sociocultural, religious differences between different countries are means more boys or girls in the frequency of aggression.

Keywords: violent student behavior in school, teen, sociocultural factors, religious factors, gender differences, intention to act aggressively.

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Smurto tipai ir formos	16
2 lentelė. Tyrimo imtis (respondentai)	24
3 lentelė Mokinių patirti smurtiniai veiksmai prieš juos pačius mokykloje per paskutines 30 dienių	26
4 lentelė. Mokytojų šeimyninis statusas	29
5 lentelė. Pačių mokinių smurtiniai/užgauliojantys veiksmai ir dažnis tarp bendraamžių.....	38
7 lentelė Mokytojų nuomonė apie mokyklose esančią drausminę padėtį, n	43

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Socioekologinis smurto faktorių modelis.....	17
2 pav. Respondentų amžius.....	25
3 pav. Tiriamųjų mokinių mamos išsilavinimas.....	28
4 pav. Tiriamųjų mokinių tėčio išsilavinimas.....	28
5 pav. Tėvų šeimyninė padėtis.....	29
6 pav. Respondentų tėvų materialinė padėtis.....	31
7 pav. Mokinių atsakymai į klausimą apie jiems rodomą pagarbą.....	32
8 pav. Mokinių pasitikėjimas savimi, jei jie muštųsi.....	33
9 pav. Ketinimas muštis, kaip atsakas į užgauliojantį bendraamžio veiksma.....	34
10 pav. Ketinimų muštis, jei kitas bandytų pradėti muštynes, lyčių skirtumai šalyse.....	35
11 pav. Lyčių skirtumai tarp ketinimas muštis, jei bandytų pradėti muštynes, n.....	36
12 pav. Stūmimo, kaip smurtinio elgesio formos skirtumai.....	37
13 pav. Spyrimo arba kojos pakišimo smurtinio elgesio skirtumai.....	37
14 pav. Nuomonė apie pranešimo mokyklos vadovybei efektyvumą, $p < 0.03$, n.....	40
15 pav. Nuomonė apie pranešimo tėvams efektyvumą, $p < 0.257$, n.....	41
16 pav. Nuomonė apie pasirengimo muštis parodymo efektyvumą, $p < 0.001$, n.....	41
17 pav. Tėvų pritarimas mokykloje esančiai drausminei sistemai mokytojų nuomone, $p < 0.001$, n.....	42
18 pav. Nuomonė apie pasirengimo muštis parodymo efektyvumą, $p < 0.001$, n.....	42
19 pav. Tėvų pritarimas mokykloje esančiai drausminei sistemai mokytojų nuomone, $p < 0.001$, n.....	45
20 pav. Mokytojų nuomonė apie vaikų jiems rodomą pagarbą, $p < 0,001$, n.....	46
21 pav. Mokytojų atsakymai apie nusikaltimo padarymą, $p < 0,001$, n.....	48
22 pav. Mokykloje įvykęs smurtinis įvykis per pastaruosius metus, $p > 0,05$, n.....	48
23 pav. Mokytojų saugumas mokyklos pastate pamokų metu, $p > 0.05$, n.....	64
24 pav. Mokytojų saugumas mokyklos pastate prieš ir po pamokų, $p > 0.05$, n.....	64
25 pav. Mokytojų saugumas mokyklos teritorijoje, $p > 0.05$, n.....	65
26 pav. Mokytojų saugumas šalia mokyklos teritorijos, $p > 0.05$, n.....	65

ĮVADAS

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Smurtas kaip socialinis reiškinys egzistavo visais laikais, visose visuomenėse, valstybėse, teisinėse sistemose. Istorijos bei kriminologijos šaltiniai liudija apie visose epochose vykusius karus, vergoves bei kitas socialines, ekonomines bei politines prievartos, smurto, patyčių iš žmonijos formas. Tai, kas vyksta visuomenėje, tiesiogiai atsispindi ir vaikų tarpusavio santykiuose, nes vaikai socialinio elgesio išmoka vaikystėje iš aplinkos kurioje gyvena, tėvų. Psichologinės studijos atskleidžia, kad elgesio problemų dinamikai paauglystėje didelę reikšmę turi socialinė aplinka (Catalano, Haggerty, Oesterle, Fleming ir Hawkins, 2004; Payne, Gottfredson ir Gottfredson, 2003). Tad ir agresyvus vaikų elgesys atsiranda ne todėl, kad jie gimė tokie, o randasi sąveikaujant su tėvais, jį supančia aplinka. Tėvai perduoda vaikams jau pačių turimą visuomenės elgsenos būdą, patirtį, kurią patys atsinešė iš savo tėvų bei perėmė iš juos supančios artimiausios visuomenės, o artimiausios visuomenės normas formuoja aplamai viso pasaulio požiūriai į vienus ar kitus reiškinius. Žmogų įtakojanti artimiausios visuomenės normos, vertybinės nuostatos formuojasi dar pagal tos šalies politiką. Kiekviena šalis turi savitą, tik tam kraštui būdingą ekonominę, kultūrinę, socialinę aplinką, skirtingus religinius įsitikinimus, tikėjimą, taisykles, drausmines priemones. Jau senai yra žinoma, smurtas ir patyčios yra glaudžiai susiję su visuomenės normomis, moralinėmis nuostatomis, kurios persipina į šeimas, šeimos auklėjimo metodus ir pan. Vertinant vaikų agresyvią elgseną yra matoma, jog vienos šalyse agresyvus vaikų elgesio lygis mokyklose yra mažesnis, kitose didesnis. Tad, skirtingi socialiniai, ekonominiai veiksniai, mikroklimatas mokykloje, religinės normos įtakoja skirtingą vaikų socialinį elgesį, tačiau jų pasireiškimo lygis skiriasi.

Šiuolaikinėje visuomenėje vaikai yra saugomi nuo smurto, vyksta įvairios vaikų gynimo nuo smurto akcijos – fizinio, emocinio, psichologinio, tačiau vis dar tai yra opi problema ir vaikų patiriamos įvairios prievartos formos kelia nerimą tėvams, ugdytojams ir visuomenei. Tyrimais pagrįsta, jog šiandienos mokykloje vaikai nuolatos susiduria su įvairiomis smurtinio elgesio formomis (2002, cit. World report on violence and health: a summary). Vis išgirstama, jog po vienokio ar kitokio bendraamžių pasityčiojimo vaikas nusižudo, kaip primuša bendraklasį ar tiesiog įvyksta susišaudymai (JAV). Šiandieninėje visuomenėje atsirado nauja smurtavimo forma – tai internetinės patyčios, kai vaikai nufilmuoja vienokį ar kitokį įvykį ir įdeda į socialinius internetinius portalus ar pan.. Nors visuomenėje vyksta aktyvi prevencinė veikla prieš smurtą, mokyklose atsirado socialiniai pedagogai, daugelis mokyklų turi ir psichologus, tačiau G.Čiuladienė (2007, cit. Pilkauskaitė, 1992) atkreipė dėmesį į vis prastėjančius moksleivių

tarpusavio, mokinių ir mokytojų santykius, dažnai peraugančius į konfliktus, kurie skatina tiesioginį ar netiesioginį vaikų agresyvių elgesį.

Atliekant tyrimą buvo tyrinėjama dviejų šalių – Lietuvos ir Turkijos smurtinių reiškinių mokykloje pasireiškimo dažnis tarp bendraamžių. Žinant, jog Turkija ir Lietuva turi skirtingą kultūrą, skirtingą religiją (katalikai ir musulmonai), yra iš skirtingų žemynų (Azija ir Europa), tačiau šios šalys yra panašios vaikų patiriamų agresyvių veiksmų dažniu (PSO duomenimis). Daugelis tyrinėtojų, autorių rašo, jog agresyvumo pasireiškimas mokykloje yra visuomenės problema, jos priežastingumas irgi glūdi visuomenėje, priimtose formaliose ir neformaliose visuomenės normose, religijos gilume, kultūroje, auklėjimo šeimose veiksmuose. Tad įdomu pažvelgti kokie sociakultūriniai skirtumai sąlygoja vaikų smurtinę elgseną, kokia smurtavimo forma dažnesnė skirtingose visuomenės kultūrose. Iš esmės šis socialinis reiškinys būdingas visose visuomenėse visame pasaulyje, tai rodo šio reiškinio sudėtingumą ir įvairiapusiškumą.

Darbo mokslinis naujumas. Agresyvus, smurtinis, patyčinis vaikų elgesys tiek mokykloje, tiek kitoje aplinkoje yra plačiai tyrinėtas ir vis dar tyrinėjamas įvairių tyrėjų (Olweus, Robinchaud, Kurienė, Čiuladienė, Žukauskienė ir kiti). Tyrinėtos ir įvairios šio elgesio pasireiškimo formos, lyčių skirtumai ir pan.. Empirinių studijų, atliktų psichologijos, psichiatrijos, edukologijos, sociologijos, kriminologijos mokslininkų, rezultatai atskleidžia elgesio problemų, pastebimų paauglystėje, įvairovę: nuo tokių probleminio elgesio apraiškų kaip nepaklusnumas, taisyklių laužymas, bėgimas iš pamokų iki agresyvaus ir nusikalstamo paauglių elgesio, apimančio vagystes, asmens sužalojimą ir kitus nusikalstamus veiksmus. Nors paauglystėje pasireiškiančios įvairios probleminio elgesio formos yra labai tarpusavyje susijusios, tyrimų duomenys rodo, kad jų, kaip vieno reiškinio, traktuoti negalima (Barnow, Lucht ir Freyberger, 2005). 2002 metais Pasaulio sveikatos organizacijos tarptautinio tyrimo duomenimis Lietuva yra pirmaujanti šalis patyčių iš vaikų skaičiumi, tačiau Lietuvos tyrinėtojai teigia, jog nuo 1994 iki 2006m. reikšmingai sumažėjo patyčių dažnis (Zaborskis, Vareikienė, 2008; Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005). Jaras (2008) savo disertaciniame darbe nagrinėjęs paauglių savižudišką elgesį, teigė, jog nustatyta aiški agresyvaus ir savižudiško elgesio sąsaja (p. 66). Jan-Tausch J. (1964), Gould M. S. ir kt. (1990) nurodo, kad 29–50 proc. savižudžių buvo agresyvūs. Analizuojant literatūrą nerasta tyrimų, kurie nagrinėtų Lietuvos ir Turkijos moksleivių smurtinę elgseną mokykloje. Tad tyrimo naujumas yra tas, jog buvo lyginama Turkijos ir Lietuvos mokyklose vykstantis paauglių smurtinės elgsenos dažnis, formos, nagrinėjamos priežastys atsižvelgiant į šalių sociokultūrinius skirtumus.

Tyrimo objektas. 14-18 m. mokinių smurtinė elgsena bei ketinimas smurtauti/tyčiotis Turkijos ir Lietuvos mokyklose.

Hipotezės.

1. Skirtingi sociokultūriniai veiksniai sąlygoja skirtingas smurtinio elgesio formas bei jų pasireiškimo dažnį mokyklose tarp paauglių;
2. Drausminė sistema ir esamos taisyklės tiek visuomenėje, tiek mokykloje sąlygoja didesnę moksleivių savireguliaciją ir mažesnę agresijos lygį tarp bendraamžių mokykloje.

Tyrimo tikslas: atskleisti smurtinės elgsenos ir ketinimo smurtauti mokyklose tarp 14-18 metų moksleivių skirtumus ir panašumus tarp Turkijos ir Lietuvos.

Tyrimo uždaviniai.

1. Išanalizuoti socialinius, kultūrinius skirtumus Turkijoje ir Lietuvoje, kurie įtakoja moksleivių smurtinę elgseną mokykloje tarp bendraamžių;
2. Atskleisti socialinės, kultūrinės, religinės aplinkos veiksnių ryšį tarp mokinių agresyvaus elgesio pasireiškimo dažnio;
3. Palyginti Turkijos ir Lietuvos 14-18 metų mokinių smurtinės elgsenos bei ketinimo agresyviai elgtis mokykloje pasireiškimo dažnį ir formas;
4. Atskleisti drausminimo sistemos efektyvumą mokinių sąmoningam susitvardymui;
5. Palyginti drausminės sistemos Lietuvoje ir Turkijoje veiksmingumą prevencijoje prieš vaikų smurtinę elgseną;
6. Išanalizuoti prevencinio darbo įtaką Lietuvos vaikams mažinant patirtų patyčių ir agresyvaus reagavimo būdų į tai veiksmingumą.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 992 respondentai, iš jų 848 (Lietuvos – 498, Turkijos – 350) respondentai yra 14-18 metų moksleiviai ir 144 (Lietuvos - 88, Turkijos - 56) mokytojai iš Lietuvos ir Turkijos mokyklų. Tyrime dalyvavusios mokyklos dalyvauja Comenius Regio tarptautiniame projekte „Smurtas mokyklose“. Lietuvos respondentai yra iš Panevėžio rajono Pajstrio Juozo Zikaro vid. mokyklos, Raguvos gimnazijos ir Smilgių vidurinės mokyklos. Turkijos respondentai yra iš dviejų Duzce regiono mokyklų - Arsal Anatolian High school ir Anatolian Teacher High school.

Tyrimo metodologija ir metodai.

- Užsienio ir Lietuvos autorių mokslinės ir statistinės literatūros teorinė analizė ir metaanalizė;
- Empirinis tyrimas - anoniminės kiekybinės anketinės apklausos (vieno tipo – moksleiviams ir kito tipo – mokytojams);
- Giluminis pokalbis-interviu focus grupėje (su vaikais linkusiais elgtis agresyviai ir patiriantiems smurtinį elgesį iš bendraamžių mokykloje).

Pagrindinės sąvokos. Smurtinė moksleivių elgsena mokykloje, paauglys, sociokultūriniai veiksniai, religiniai veiksniai, lyčių skirtumai, ketinimas agresyviai elgtis.

1. SMURTAS, JO PASIREIŠKIMO MOKYKLOJE TARP PAAUGLIŲ SKIRTINGOSE ŠALYSE YPATUMAI

1.1. Smurto, agresijos ir patyčių samprata

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (2001, p. 718) smurtas apibrėžiamas, kaip „šturkšti prievarta“, smurtauti – „vartoti smurtą“, smurtininkas – „kas smurtą vartoja“. Literatūroje smurtas aiškinamas ir suprantamas labai įvairiai. D.G. Myers (2000) smurtą apibrėžia kaip bet kokią fizinę ar žodinių elgesį, siekiant pakenkti kitam arba sunaikinti, kilusį dėl priešiško ar kaip iš anksto numatyto priemonę tikslui pasiekti. Pasak Markevičienės ir V.Blažio (2000, p. 15-16), smurtas – tai fizinės ar emocinės kančios, sužalojimas, panaudojant jėgą, siekiant ką nors fiziškai ar psichologiškai paveikti, prievartinis asmens laisvės suvaržymas, stipriai veikiantis normalią egzistenciją. Giligan (2002) teigė, jog daugelis smurto aukų jaučiasi pažeminti, nužmoginti. Smurto metu ignoruojama žmogaus individualybė, todėl žmogus jaučiasi visai bejėgis ir labai pažeidžiamas, jaučia baimę, kad tai gali pasikartoti.

Agresija, visuotinėje lietuvių enciklopedijoje (2001, p. 167) nurodoma, jog agresija išvertus iš lotynų kalbos (lot. Aggressio) reiškia užpuolimą. Psichologijos žodyne (1993), agresija – tai priešiškas elgesys, kuriam būdinga įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos panaudojimas kito žmogaus atžvilgiu, tokio elgesio tikslas – pakenkti kitam žmogui psichologiškai ir fiziškai. Žukauskienės R. nuomone (1996, p.207), agresija yra toks elgesys, kuriuo vykdomas fizinis arba žodinis smurtas kito asmens atžvilgiu. Aronson, E. (2008) teigia, jog agresyvus elgesys – tai elgesys, kuris nukreiptas į tai, kad pakenkti kitam žmogui arba sukelti jam skausmą.

Lietuvių kalboje nėra tikslaus termino, apibūdinančio patyčių reiškinį, kuris atspindėtų visą elgesio įvairovę, būdingą patyčioms. Zaborskis A., Cirtautienė L., Žemaitienė N. (2005), tyrinėdami moksleivių patyčias, tyčiojimąsi apibrėžiama kaip sąmoningas vieno vaiko ar grupės nuolat kartojamas gąsdinantis priekabiavimas ar fiziniai veiksmai prieš vaiką, kuris nepajėgus apsiginti. Šis reiškinys apima platų spektrą – nuo fizinių išpuolių iki pravardžių, žodinių užgauliojimų, nuo ignoravimo iki gąsdinančių žvilgsnių, nuo individualių išpuolių iki grupės veiksmų ar anoniminių žinučių. Olweus (1993, 1978) išryškina tokius patyčių aspektus:

- Patyčios yra tyčinis elgesys, kurio tikslas sukelti kitam žmogui fizinį ar emocinį skausmą;
- Patyčios vyksta nuolat;

- Vaikas patiriantis patyčias, dažniausiai negali pats apsiginti, nes patyčių iniciatorius yra fiziškai ar psichologiškai pranašesnis. Tad, remiantis Olwes (1993,1978) galima teigti, jog patyčioms būdingas intencionalumas, pasikartojimas ir jėgos disbalansas.

1.2. Mokinių patiriamų smurtinių veiksmų mokyklose samprata

Smurtas mokykloje – tai bendrosios psichinės visuomenės sveikatos požymis Mokykla-visuomenės veidrodis, kuris savaip atspindi visuomenėje vykstančius procesus. Šiame tyrime vartojamas terminas smurtinė elgsena, smurtas mokykloje – apibrėžia visus smurtinius veiksmus tarp mokinių. Šia sąvoka apibrėžiamas ir agresyvus, ir patyčiojantis vaikų elgesys (

Karazma, Grigutyte, Karmazė (2007) smurtą mokykloje apibrėžė, kaip prievartos pasireiškimą vaikų institucijos teritorijose ar tarp jos bendruomenės narių. Jie pabrėžia, jog neretai žodžiai „smurtas“ ir „prievarta“ vartojami kaip sinonimai. Pasaulinė sveikatos organizacija (2002, World report on violence and health: a summary) prievartą apibrėžia, kaip visos fizinio ir emocinio blogo elgimosi, seksualinės prievartos, apleidimo ir aplaidžios priežiūros, komercinio ar kitokio pobūdžio išnaudojimas, naudojantis atsakomybe už vaiką, jo pasitikėjimas ar valdžia jo atžvilgiu, formos, keliančios faktinę ar potencialią žalą vaiko sveikatai, išlikimui, raidai ar orumui. Pats paprasčiausias smurto mokykloje apibrėžimas yra toks: smurtas mokykloje – tai smurtiniai ir nusikalstami veiksmai ugdymo institucijos teritorijoje (2008, <http://www.education.com/reference/article/aggressive-behavior>). Visi paminėti agresijos, patyčių, smurto apibrėžimai tinkami apibrėžti smurtinę vaikų elgseną mokyklos teritorijoje. Taigi smurtinis elgesys apima įvairias verbalines, fizines ir kitokias elgesio formas, kurios skirstomos į tiesiogini ir netiesiogini, verbalini, fizini bei socialini priekabiavimą.

Vadovavimo reikšmingumas ir kokybė mokykloje atlieka didžiulį vaidmenį priekabiavimo incidentų pasikartojimui ir sunkumui. Vadovavimo stoka mokykloje yra susijusi su priekabiavimo augimu tarp vaikų. Suaugusiųjų intervencijos tinkamumas ir veiksmingumas ar vadovų įsitraukimas yra labai svarbus. Jei į smurtinius veiksmus nėra tinkamai sureaguota, tikėtina, jog šie veiksmai pasikartos (www.wik.ed.uiuc.edu/index.php/Bullying|What_Causes_Bullying.3F). Jimerson, Nickerson, Mayer, Furlong (2006) teigė, jog mokykloje svarbūs nustatyti aukšti elgesio standartai tiek mokytojams, tiek mokiniams. Jeigu mokytojai nesielgia tarpusavyje ir su moksleiviais pagarbiai, jie negali tikėtis iš moksleivių tokios pat pagarbos ir su mokytojais, ir tarpusavyje. Siektina, jog priekabiavimo ir saugaus elgesio taisyklės būtų aiškiai apibrėžtos. Tyrimai rodo (cit. Povilaitis,

Jasiulionienė, 2008), jog dalis priekabiavimo gali būti sustabdytos, jei mokykloje būtų dirbama su elgesio, emocinių problemų turinčiais vaikais pagal patvirtintas ir veiksmingas prevencines programas (www.dfes.gov.uk/research/data/uploadfiles/RR400.pdf). Wilson ir Catalano (2004) teigia, jog mokinių saugumas ugdymo įstaigoje mažina problemišką elgesį, o neigiama aplinka kaip tik jį skatina .

1.3. Smurtas – globalinė visuomenės sveikatos problema

Smurtas neatsiranda iš niekur ir jį sąlygoja įvairios priežastys. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas (2000) priežastį įvardina kaip socialinį reiškinį, dėl kurio įvyksta kitas reiškinys. Netinkamas tėvų, draugų elgesys, diskriminacija, žalojanti žiniasklaidos, interneto, televizijos įtaka, skurdas, socialinę įtampa, kurią patiria vaikai, tai dažniausios smurto priežastys. Monake vykusioje konferencijos pranešime apie vaikų teises (2010) buvo pranešta, jog nuo 1995 m. Visame pasaulyje gauta pranešimų apie 5000 katalikų dvasininkų įvykdytų smurto prieš vaikus atvejų. Paskutiniaisiais metais Prancūzijoje 30 dvasininkų buvo nuteista už seksualinį priekabiavimą.(www.docstoc.com/docs/49945249/Monaco-Launch-Conference). Vis dažniau krikščionių bažnyčia toleruoja homoseksualumą. Islame tai draudžiama. Tai, jog prieš vaikus smurtauja ir dvasininkai, atspindi šiandieninę vaiko padėtį, bei visuomenės kultūrą.

Smurtas pasaulyje vyksta įvairiomis formomis ir būdais. 2002 m. Pasaulinės sveikatos organizacija (World report on violence and health) savo rezoliucijoje WHA49.25 smurtą nagrinėja pasauliniame kontekste, kaip visuomeninį reiškinį, išskirstant į atskirus 9 punktus :

1. Jaunimo smurtas;
2. Tėvų smurtinė elgsena prieš vaikus;
3. Smurtas tarp intymių partnerių;
4. Vyresniųjų išnaudojimas ;
5. Seksualinis smurtas;
6. Į save nukreipta agresija;
7. Kolektyvinis smurtas;
8. Tolimesni veiksmai: rekomendacijos veiksams.

Šioje rezoliucijoje akcentuojama, jog pasaulyje egzistuojančios įvairios smurto formos susiformuoja individų sąmonėje ir veikia kaip kolektyvinė sąmonė. Tuo formuojasi ir jaunoji karta, požiūris į vienus ar kitus reiškinius, reagavimo būdai į stresines situacijas, žmonių tarpusavio santykiai. Čia taip pat nurodoma, jog dėl patiriamo smurto dažniausiai miršta 14- 44 metų žmonės, jog milijonai US dolerių yra skiriama kasmet smurto prevencijai ir įvairiems

smurtinių reiškinių padariniams šalinti, tačiau smurtinė visuomenės elgsena ne mažėja ir ji patiria aktyviausią gyvenimo tarpsnį gyvenantys žmonės.

Pasaulinė sveikatos organizacijos rezoliucijoje WHA49.25 smurtas skirstomas į 3 tipus:

- Į save nukreipta smurtinė elgsena;
- Interpersonalinis smurtas;
- Kolektyvinis smurtas

Į save nukreiptos smurtinės elgsenos tipas suprantamas, kai pats žmogus smurtauja prieš save ir tai tai pasižymi įvairiais savęs išnaudojimo būdais bei suicidine elgsena.

Interpersonalinis smurtas – tai toks smurtinės elgsenos tipas, kuris patiriamas artimiausioje gyvenamoje aplinkoje: šeimoje, bendruomenėje. Šis smurto tipas vyksta tarp partnerių, vaikų, tėvų - vaikų santykiuose, senolių.

Kolektyvinis smurtas yra suprantamas kaip socialinis, ekonominis, politinis smurtas. Kiekvienoje šalyje yra savita kultūra, skirtinga ekonominė situacija, skirtinga politika. Vienose šalyse žmonės socialinio smurto patiria daugiau, kitose mažiau. Pavyzdžiui, jei šalyje vyksta nuolatiniai teroro aktai, yra skurdas, nepritekliai ir kiti neigiami veiksniai, smurto lygis žymiai išauga, nei lyginant su išsivysčiusia šalimi, kurioje aiški, skaidri politika, nėra teroro aktų, aukštas pragyvenimo lygis. Politinis smurtas pasireiškia karais, konfliktais kai vyksta didesnėse grupėse (šalyse). Ekonominis smurtas yra sudėtinga smurto forma, nes jos padariniai nėra akivaizdūs visuomenės nariams. Ši prievartos forma stebima visų socialinių ekonominių sluoksnių gyvenime .

Vaikų smurtas yra patiriamas keturiuose lygmenyse. Kai kur, literatūroje autoriai išskiria tik 3 smurto pasireiškimo formas (fizinis, emocinis ir seksualinis), tačiau toliau nagrinėjant smurto apraiškas matyti, jog ne mažiau svarbus ir ketvirtas smurto pasireiškimo formas – tai vaiko nepriežiūra ir apleistumas. Pasaulinės sveikatos organizacijos apibrėžia kiekvienos iš šių formų reikšmes:

- Fizinis smurtas prieš vaikus - Tai tų asmenų, kurie yra atsakingi už vaiką, turi jo pasitikėjimą ar santykinę valdžią jam ir galimybę ją kontroliuoti, faktiškai ar potencialiai fizinę žalą vaikui keliantys veiksmai sąveikaujat (arba nesąveikaujant) su juo.
- Emocinis smurtas prieš vaikus - judėjimo laisvę apribojantys veiksmai, nuvertinimo, menkinimo, žeminimo, šmeižto, padarymo atpirkimo ožiu, grasinimo, gąsdinimo, atskyrimo, kvailinimo ar kitokie ne fizinio kontakto priešiški elgsenos modeliai, keliantys ar sudarantys sąlygas sukelti žalą vaiko fizinei, emocinei, psichinei, dvasinei, moralei ar socialinei sveikatai ir vystymuisi. Šie veiksmai yra sąmoningai atliekami asmens, turinčio tiesioginę valdžią, galią vaiko atžvilgiu ar vaiko pasitikėjimą.

- Seksualinis smurtas prieš vaikus - priklausomų raidos požiūriu vaikų ir paauglių įtraukimas į seksualinę veiklą, kuriai jie nėra pakankamai subrendę, ne visai suvokia, į kurią nesugeba tinkamai reaguoti, kuri pažeidžia socialinius tabu ir kuria tvirkintojas siekia patenkinti savo seksualinius poreikius ar gauti su šia sritimi susijusį pelną.
- Vaikų nepriežiūra ir apleistumas – ilgalaikis fizinių ir psichinių vaiko poreikių netenkinimas, ko pasėkoje kyla grėsmė vaiko pilnaverčiam vystymuisi ir funkcionavimui.

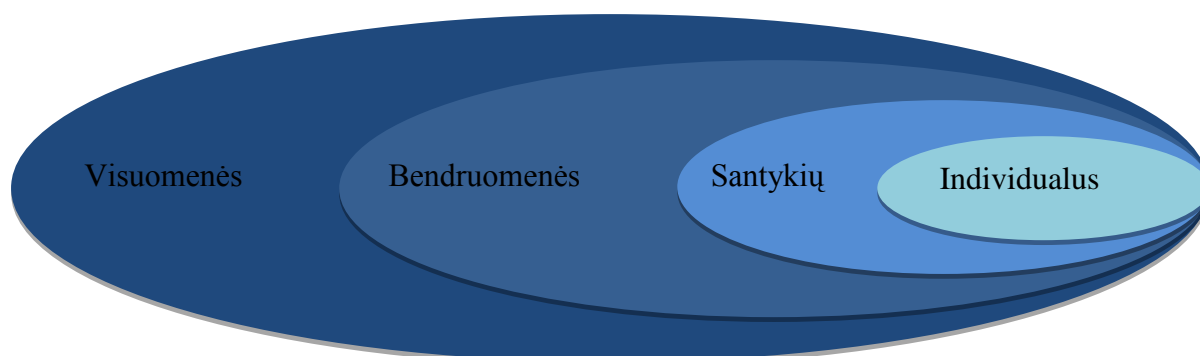
1 lentelėje puikiai iliustruojama smurto tipologija, kuri atskleidžia visų trijų tipų persipynimą ir įtakojimą visoms keturioms smurto formoms (World report on violence and health. Etienne, G. Krug, Linda, L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. 2002):

1 lentelė.

Smurto tipai ir formos

Smurto tipai	Smurto formos									
	Į save nukreipta smurtinė elgsena		Interpersonalinis smurtas					Kolektyvinis smurtas		
	Suicidinis bendravimas	Savęs išnaudojimas	Šeimoje			Bendruomenėje		Socialinis	Politis	Ekonominis
			Vaikų	Partnerių	Senolių	Pažįstami	Svetimi			
Fizinis			*	*	*	*	*	*	*	*
Seksualinis	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Psichologinis	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Deprivacija ir atmetimas	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

Siekiant geriau suprasti smurto strategiją, kaip ir nuo jis prasideda ir veikia visuomenę Dahlberg ir Krug (2002) pateikia smurto socioekologinį modelį :

1 pav. Socioekologinis smurto faktorių modelis.

Šis modelis atskleidžia sudėtingą atskirų komponentų sąveiką tarp individualių, santykių, bendruomenės ir visuomenės faktorių. (Dahlberg LL, Krug EG. Violence-a global public health problem. In: Krug E, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R, eds. World Report on Violence and Health. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2002:1-56.). Dahlberg LL. Per šį modulį paaiškina ir prevencijos smurto mažinimui galimybes, bei nuoseklumą. Komponentų samprata, autorius aiškina taip:

- Individualusis- identifikuoja biologinę ir asmeninę patirtį, kuri didina riziką tapti auka arba pačiam smurtauti.
- Santykių – tai artimiausi santykiai, kurie gali padidinti riziką tapimui auka arba pačiam individui smurtauti. Artimiausių draugų ratas, šeimos nariai, bendraamžiai įtakoja žmogaus elgesį ir prisideda formuodami asmenybės elgseną.
- Bendruomenės – mokyklos, darbo, gyvenamo rajono sąveikoje su individu atsiradę ryšiai, kurie pastiprina arba slopina smurtinę elgseną ir yra susiję su aukos arba smurtaujančiojo charakteristika.
- Visuomenės – platus visuomenės veiksnių požiūris, kuris formuoja ir sukuria aplinką, kurioje smurtas yra skatinamas ar slopinamas. Visuomenėje esančios socialinės ir kultūrinės normos įtakoja individo priimtina elgsenos būdą. Tai apima ir visuomenės sveikatą, ekonomiką, švietimo ir socialinę politiką, kuri padeda išlaikyti ekonominę ir socialinę nelygybę tarp visuomenės grupių.

Čia labai aiškiai matoma, jog individas bręsta, auga, mokosi visuomenės, bendruomenės, santykių terpėje. Visos bendruomenės normos, kultūra yra perimama iš visuomenės. Visuomenė formuoja bendruomeninę elgseną, kuri atsispindi žmonių tarpusavio santykiuose, jų tarpasmeniniame bendravime. Artimiausių santykių įtakoje individas formuoja savo elgseną, suformuoja savo požiūrį į pasaulį, mokosi reagavimo būdų į įvairius vyksmus. Individas, pasak Freud (cit. Freudas, 2009) pirmą nerimą patiria gimimo metu, kai šis netenka tos stimuliacijos, kurią gaudavo šiltoje, ramioje gimdoje. Čia atsiranda pirmas santykis su kitu žmogumi. Gyvenimo pradžioje kitas žmogus (dažniausiai mama) tenkina tik vaiko somatinius poreikius, o somatinių poreikių tenkinimas tai jau pradžia formuojant vaiko asmenybę, kaip atskiro individo, visuomenės, bendruomenės nario. Pasak Freud, nerimas patirtas gimties momentu yra vėlyvesnio nerimo prototipas, kurio nepatenkinus vystosi įvairūs elgsenos ir emocijų sutrikimai. Taip pradamas formuoti vaiko ego. Kuo ego labiau patenkinama, tuo labiau suformuojama

stipresnė super-ego. Stiprus super-ego sietinas su savimi pasitikėjimu, tvirta asmenybe, savitvarda. O smurtinei elgsenai, kaip žinoma yra būdingas individo nepasitikėjimas savimi, savęs nuvertinimas, savęs nekontroliavimas, frustracijos patyrimas nemokant jos valdyti ir pan. Tad siekiant brandžios asmenybės yra svarbus jau pirminių poreikių tenkinimas, ko pasėkoje formuojasi individo vienokia ar kitokia elgsena su savimi ir visuomenėje. Brandi asmenybė geba reguliuoti savo veiksmus, atsakingai reaguoti į vienus ar kitus reiškinius, gerbti kitus žmones ir tai, be abejo reikšminga individo atsakui į smurtinį veiksma prieš jį bei paties smurtinio elgesio savireguliacijai.

1.4. Paauglių smurtinės elgsenos ypatumai

Paauglystė – biologinių, psichologinių ir socialinių pokyčių metas. Paauglys susiduria su užduotimis, kurias išsprendęs, sėkmingai įžengia į suaugusiųjų pasaulį (C.E. Irvin, S.G. Millstein, 1991,).

Paaugliai jau turi vienokią ar kitokią buvimo sociume patirtį ir tuo pat metu, pasak Franklio (2008), išgyvena egzistencinės tuštumos jausmą, kuris ypač išsiplėtoja tada, kai atsiranda daugiau laisvo laiko. Paauglystėje, jei vaikai nėra užimti papildoma popamokine veikla, kitais ūkio darbais, o tėvai užsiėmę savais darbais laisvo laiko perteklių, bėgant nuo egzistencinės tuštumos vaikai gali užpildyti nusikalstama veikla, alkoholiu, narkotikais, taip kurdami sau laimės regimybę. Rogers mano, jog ne visose visuomenėse yra sąlygos paaugliui realizuoti savo tikslus, tapti visiškai funkcionuojančia asmenybe. Didžiausią įtaką asmeniui turi jį supanti artimiausia aplinka. Paauglys mokykloje praleidžia daug laiko. Vienas svarbiausių kintamųjų – kaip paauglys suvokia ir vertina save mokyklos aplinkoje. Pastaraisiais metais mokyklos aplinkos suvokimas analizuojamas pasitelkiant saitų su mokykla sąvoką (angl. school connectedness, school bonding), kuri apima paauglių emocinius ir dalykinius ryšius su ugdymo įstaiga (Maddox ir Prinz, 2003).

Pasak Eriksono (cit. Žukauskienė, 2001) teorijos paauglystė amžius apibūdinamas kaip tapatumo arba vaidmenų sumaišties periodas, kurio metu paaugliui suteikiama laisvė įveikti savo tapatumo krizę. Paauglys mokosi iš savo patirties praeityje, mokosi pasitikėti savimi, savo sugebėjimais ir tam reikia drąsos, pozityviosios patirties. Tuo pat metu vaikai yra atviri visuomenės veiksniams, egocentiški, emociškai pažeidžiami, didelę reikšmę teikia išoriniams veiksniams, pasiduoda konformistiniam bendraamžių mąstymui. Pilkauskaitė (1999) teigia, jog paaugliui yra svarbu, kad bendraamžių grupė jį priimtų, mėgtų ir laikytų geru socialiniu partneriu. Tie, kuriuos savoji grupė atmeta, dažniausiai turi didesnių ar mažesnių psichologinių nesklandumų. Bendraamžių grupės atmetimas sietinas su paauglio konfliktiškumu, agresyvumu,

itin aktyviu elgesiu ar kt. nebrandaus bendravimo formomis. Toks paauglys gali turėti kognityvinių sugebėjimo trūkumų. Kai paauglys yra atsiribojęs nuo bendraamžių, nenori bendrauti – tokia situacija palanki psichologinėms problemoms atsirasti. Jaunimo patirtas smurtas yra aiškiai susijęs su padidėjusiomis psichologinėmis problemomis, įskaitant depresiją, pyktį ir potrauminį stresą. Daugiau smurto patyrę paaugliai taip pat turi mažiau savigarbos. Galiausiai, patirtas smurtas yra aiškiai susijęs su padidėjusia psichologine agresija (t.y. kitų mušimu, spardymu ir kumščiuavimu) bei priklausimu gaujoms (t.y. turėti gaujoje draugų, tikėti, kad būtina priklausyti gaujai). Patirto smurto rezultatas – daugybė žalingų pasekmių, įskaitant psichologinius sunkumus, sumažėjusią savigarbą, padidėjusį fizinį agresyvumą i dalyvavimą gaujų veikloje.

Psichologinės studijos atskleidžia, kad elgesio problemų dinamikai paauglystėje didelę reikšmę turi socialinė aplinka (Catalano, Haggerty, Oesterle, Fleming ir Hawkins, 2004; Payne, Gottfredson ir Gottfredson, 2003). A.D. Pelegrini ir J.D.Long (2002) priekabiaujančio elgesio atsiradimo priežastis mėgina aiškinti moksleivių tarpusavio konkuravimo ir dominavimo teorija. Šios teorijos požiūriu, priekabiavimas – tai būdas bendraamžių tarpe įgauti tam tikrą statusą ir tapti dominuojančiu. Paauglystėje tampa labai svarbu įgauti tam tikrą statusą tarp bendraamžių ir kaip socialinio statuso siekimo priemonė yra naudojama agresija, pasireiškianti priekabiavimu ir patyčiomis.

1.5. Smurtas Lietuvoje ir Turkijoje globaliniame kontekste

Pirmas platus priekabiavimo reiškinių tyrimas buvo atliktas 1973m. Norvegijoje (Olweus, 1973). Šio tyrimo metu apie priekabiavimą buvo apklausti apie 140.000 8-16 metų moksleivių. Tyrimo rezultatai parodė, kad apie 15% moksleivių patyrė priekabiavimą arba patys prie kitų priekabiavo kartą per savaitę ar dažniau: apie 9% vaiku buvo priekabiavimo aukos, o 6% - priekabiautojai. Po šio tyrimo priekabiavimo reiškinys sulaukė dėmesio ne tik Skandinavijoje, bet ir kitose šalyse. Per pastaruosius 20 metų susidomėjimas priekabiavimo reiškiniais ir jo trumpalaikėmis ir ilgalaikėmis pasekmėmis vaikams ir paaugliams labai išaugo. Tyrimai rodo, kad priekabiavimas yra tarptautinis fenomenas, užfiksuotas Skandinavijoje, Anglijoje, Velse, Airijoje, Škotijoje, Italijoje, Portugalijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Graikijoje, Australijoje, JAV, Kanadoje, Japonijoje ir kitose šalyse.

Patyčių paplitimas Lietuvoje tirtas 2006 m. Pagal Tarptautinę mokinių sveikatos ir gyvenamosios studiją (HBSC). Šio tyrimo duomenimis iš 37 šalių Lietuva pirmauja pagal dažnai patirtų patyčių mokyklose mokinių skaičių. Lietuvos mergaičių dažnis buvo didžiausias

(26,5%), o Lietuvos berniukų dažnis -28,03% ir lietuvius berniukus aplenkė tik *Turkijos* berniukai (,03% ir lietuvius berniukus aplenkė tik *Turkijos* berniukai (28,03%).

2008 m. Pasaulinės sveikatos organizacijos (World report on violence and health: a summary, 2002.) duomenimis Lietuvos mokyklose patiria smurto ir patyčių 30 % (palyginimui Švedijoje 2008 m. patyčias patyrė apie 5% vaikų). Pagal šių metų rodiklius, *Lietuva* buvo antroje vietoje tarp 37 šalių, o pirmoje vietoje pagal patyčių paplitimą buvo *Turkija*. 2010 m. Lietuvoje, palyginti su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis, tyčiojimas tarp moksleivių mokyklose paplitęs labiausiai – apie 60 proc. vaikų nurodė, kad yra patyrę patyčias ir kaip aukos, ir kaip skriaudėjai. Pagal patyčių dažnį tarp 39 tyrimo programoje dalyvavusių šalių *Lietuvos* vienuolikmečius lenkia tik *turkai*, penkiolikmečius – bulgarai, o trylikamečiai patyčias patiria dažniausiai.

1.6. Turkijos ir Lietuvos socialiniai, ekonominiai, kultūriniai ir religiniai ypatumai

Ekonominė krizė pasauliniame kontekste, socialiniai veiksniai, tokie kaip jaunų žmonių emigracija, besikeičianti žmonių populiacija, imigracija į didžiuosius miestus, teroristų atakos ir kultūra įtakoja švietimo sistemą ir smurto pasireiškimo problemas Turkijoje. Vaikų teisių deklaracija Turkijoje buvo priimta 1990 ir patvirtinta konsiliumo 1995 m. 2006 metais Turkijos švietimo ministras išskyrė „smurto prevencija mokyklose“, kaip ypač svarbią programą, kurią nurodė įvesti į kiekvieną mokyklą. Buvo įvesta prevencinių grupių dalyvavimas sudarytas iš mokytojų. Programoje buvo nurodytos taisyklės, budėjimai, elgesio taisyklės mokiniams, mokytojams ir pan. (<http://www.international-journal-of-axiology.net/articole/nr14/art11.pdf>). Tuo tarpu LR Vyriausybė nacionalinę prevencinę programą patvirtino tik 2008 metais („Dėl nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos patvirtinimo“). Lietuvoje, taip pat kaip ir Turkijoje 1995 metais ratifikuota Jungtinių Tautų Vaiko Teisių konvencija, 1996 metais priimtas LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Tiek Turkija, tiek Lietuva nuo kitų JTO narių vaiko teisių apsaugos srityje atsilieka beveik 50 metų, nes JTO jau 1959 metais paskelbė Vaiko teisių deklaraciją, kurioje užrašyta 10 vaiko teisių principų, turinčių užtikrinti laimingų vaikų vaikystę, 1989 metais priėmė Vaiko teisių konvenciją. Matyti, jog Turkija ir Lietuva yra panašios ne tik vaikų smurtavimo mokyklose dažniu, bet ir politiniu vaiko apsaugos lygmeniu. Turkija išsiskiria iš kitų musulmoniškų šalių tuo, jog ji yra viena iš nedaugelio musulmoniškų šalių, kurioje nuo 1990 metų sparčiai skatinamas kultūrinio vystymosi augimas, privalomas nemokamas pagrindinis išsilavinimas.

Visuomenės kultūros atspindys mokyklose yra pedagogas. Svarbus pedagogo pozityvaus įvaizdžio formavimas visuomenės sąmonėje. Šio darbo pagrindas – pedagogo darbo svarbos suvokimas ir tinkamas pristatymas visuomenei, naudojantis įvairias sklaidos formas, deramas mokytojo atlyginimas – tai yra tai, kas padidintų profesijos patrauklumą, socialinį pripažinimą kitų profesijų tarpe. Visa tai aiškiai atsispindi Turkijoje. Turkijoje mokytojo autoritetas yra didelis, jis turi skirtingos spalvos pasus kaip ir valstybės tarnautojai, visuomenėje yra gerbiamas ir išskiriamas, tuo tarpu Lietuvos pedagogo įvaizdis visuomenėje nėra toks teigiamas. Vis dažniau Lietuvos mokytojai kalba, jog jaučiasi negerbiami nei moksleivių, nei visuomenės, vis dažniau išgirstama, jog moksleiviai panaudojo smurtą prieš mokytojus. Taip pat Lietuvoje nėra pakankamas darbo užmokestis pedagogams. To pasekoje daugelis jaunų ir talentingų žmonių renkasi patrauklesnes specialybes. Tuo tarpu, Turkijos mokytojai gauna didesnę atlygį nei Lietuvos mokytojai. 2010 metų lapkritį-gruodį "Gallup International" asociacijos užsakymu rinkos tyrimų bendrovė "Rait" dalyvavo Pasaulinio Barometro projekte (53 šalys) bei atliko apklausą Lietuvoje. "Pagal šio tyrimo duomenis Lietuva atsiduria Geltonojoje zonoje kartu su Rusija, Lenkija, Turkija, Latvija ir kitomis. Palyginimui galima paminėti, kad Lietuva, nors turi panašias pajamas vienam gyventojui, kaip Lenkija ir Latvija, tačiau šios šalys turi aukštesnius lūkesčius 2011 metams", - pranešime spaudai sakė "Rait" valdybos pirmininkė Inga Nausėdienė. Anot jos, šiuo metu ir kiti rodikliai rodo Lietuvos gyventojų lūkesčių bei nuotaikų gerėjimą, pavyzdžiui, vartotojų nuotaikos indeksas, kurį mūsų įmonė matuoja kiekvieną mėnesį. Geltonąją grupę sudaro šalys, kurių pajamos vienam gyventojui yra žemos, bet lūkesčiai 2011 metams taip pat yra žemi. Tad žinant tai, jog ekonominė situacija šalyse yra panaši, aiškiai matyti mokytojo darbo užmokesčio skirtumas.

Peržvelgiant literatūrą, matomas panašumas ir socialiniame žmonių gyvenime. Tai ištekančių moterų amžius. Lietuvoje moterys teka vidutiniškai apie 22,8 metus, Turkijoje apie 22,5 metus (<http://wertyyy.wordpress.com/2010/11/23/skyrybu-statistika>). Nors Turkijoje nėra priimtinos ištuokos ir išsituokusių šeimų skaičius ženkliai mažesnis nei Lietuvoje, tačiau Statistikos Departamento duomenimis (LS, 2010) abiejose šalyse didėja šeimų skyrybų skaičius, ypatingai ištuokos išaugo tarp gyventojų gyvenančių Turkijos didžiuosiuose miestuose.

Skirtingos religijos sąlygoja skirtingą žmonių supratimą, nuostatas į daugelį dalykų. Krikščionybė egzistavo keletą šimtmečių prieš Islamo atsiradimą, tad į musulmonų religiją irgi buvo įpinta nemažai krikščioniškųjų aspektų, tačiau vis dėlto šios religijos yra skirtingos. Musulmonai sudaro 20-25% šios planetos gyventojų. Lyginant religijų skirtumus visuomenės socialinei elgsenai, žmonių tarpusavio santykiams išskiriama, jog krikščionys mokomi „atsukti kitą skruostą“ ir „mylėti savo priešą“ ir Apaštalas Paulius rašė „O Dievas mums parodė savo

meilę tuo, kad Kristus numirė už mus, kai mes buvome nusidėjėliai“ (Rom 5:8, Naujasis Testamentas) , tuo tarpu Islame Mahometas mokė, jog „Dievas myli ne tuos, kurie atmeta tikėjimą“, tad Turkijos žmonės stengiasi tikėti, nes nemano, jog Dievas juos mylės, jei jie netikės. Galbūt dėl to musulmoniškoje šalyje yra tiek tikinčių žmonių. Turkijoje pastebimas didelis žmonių tikėjimas, kuris matomas aiškiai atsispindi žmonių gyvenime - sudarytos sąlygos pasimelsti daugelyje vietų (kolonėlėse, mokyklose), 5 kartus per dieną iš Mečečių garsiai skamba kvietimai atvykti maldai, nematyti žmonių geriančių alkoholinius gėrimus. Net ir Stambule, kosmopolitiškame mieste, vaikstant centrinėmis gatvėmis atkreipiamas dėmesys, jog kavinėse žmonės negeria alkoholinių gėrimų, nesimato girtų žmonių. Lyginant su Lietuva, čia išryškėja kasdieninio gyvenimo skirtumas: Lietuvoje yra priimta ir nesmerktina vartoti alkoholinius gėrimus tiek viešai, tiek namuose. Taip pat Lietuvoje tikėjimas nėra taip ryškiai matomas – nėra garsių šaukimų į maldas, nėra visose vietose prieinamų maldos namų. Apžvelgiant pagrindinius religijos įtakojimus visuomenei atkreipiamas dėmesys į tai, jog Islamas teigia, jog moralė ir teisė yra sinonimai ir šalies teisės aktai yra grindžiami moralę ir politika reglamentuojančia religija. Krikščioniškoje šalyje teisė ir moralė yra atskirta ir čia šalies aktai yra negrindžiami religija (www.seiyaku.com/reference/crislam-diferences.html) .

Turkijos pradinėse ir pagrindinėse mokyklose vis dar privalomos musulmonų religijos, kultūros, teisės ir etikos pamokos, kuriose irgi ugdoma vaikų dorovė. Kita vertus viena opiausių problemų Turkijoje, dėl kurios diskutuojama siekiant priimti Turkiją į ES šalis yra žmogaus teisių apsauga. Kritinę žmogaus teisių padėtį nulėmė autoritarinė valstybės valdymo tradicija, karinių perversmų ir režimų periodai, auganti socialinė nelygybė bei pasikartojančios finansinės krizės. Visa tai lemia, kad žmogaus teisių suvaržymai yra tapę Turkijos kasdienybe (http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20100616_113940-60318/DS.005.0.02.ETD.2011.04.20).

2. SOCIALINIŲ, KULTŪRINIŲ VEIKSNIŲ ĮTAKA 14-18 M. AMŽIAUS MOKINIŲ SMURTINĖS ELGSENOS YPATUMAMS BEI DAŽNIUI TURKIJOS IR LIETUVOS MOKYKLOSE

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimas atliktas Turkijos ir Lietuvos penkiose vidurinėse mokyklose tarp 14-18 metų amžiaus mokinių ir tų mokyklų mokytojų taikant netikimybinį tikslinį tiriamųjų imties tipą. Buvo atliktas empirinis tyrimas – anoniminės, struktūruotos, kiekybinės anketinės apklausos. Vieno tipo anketomis buvo apklausti moksleiviai ir kito tipo anketomis buvo apklausti mokytojai. Iš apklaustųjų moksleivių buvo sudarytos 5 grupelės (po 10-12 vaikų) mokinių kiekvienoje iš 5 mokyklų, kurios 4 mėnesius dirbo grupėse pagal amerikiečių SPARK prevencinę programą, skirtą paaugliams, turinčiais elgesio ir emocinių sunkumų. Prieš ir po darbo grupelėse buvo atliktas anketinis kokybinis tyrimas focus grupėje (Panevėžio raj. Pajūrio J.Zikaro vidurinėje mokykloje) siekiant įvertinti ir prevencinės veiklos efektyvumą darbe agresyviu elgesiu pasižyminčiais vaikais.

Darbe, siekiant palyginti duomenis ir atskleisti išsikelto tikslą, tyrimo anketiniai duomenys yra pateikiami kiekybine išraiška, apdorojus juos SPSS for Windows 11,0 programine įranga. Focus grupės rezultatų aiškinimas ir išvados atliktos remiantis kokybinio tyrimo rezultatais. Apibendrinti mokinių ir pedagogų apklausos duomenys pateikiami lentelėse.

2.2. Respondentai

Šio tyrimo tiriamieji dalyvauja Comenius Regio tarptautiniame projekte „Smurto prevencija mokykloje“ (2009 - 2011 m.). Projekto dalyviai yra Turkijos ir Lietuvos mokyklos: Lietuvos respondentai yra iš Panevėžio rajono Pajūrio Juozo Zikaro vidurinės mokyklos, Raguvos gimnazijos ir Smilgių vidurinės mokyklos; Turkijos respondentai yra iš dviejų Duzce regiono mokyklų - Arsal Anatolian High school ir Anatolian Teacher High school. Pažymėtina, jog Turkijos mokyklos yra prestižinės šiame regione. Projekto metu buvo atliktos netikimybinės anketinės apklausos visiems 14-18 metų mokiniams, siekiant išsiaiškinti smurtinės elgsenos pasireiškimą tarp bendraamžių lygį mokykloje ir visiems tų mokyklų darbuotojams. Po anketinės apklausos pradėtas prevencinis darbas su paauglių grupėmis, pagal SPARK programą,

kiekvienoje iš projekte dalyvaujančių, mokyklose ir Panevėžio rajono Pajstrio Juozo Zikaro vidurinėje mokykloje atliktas kokybinės anketos tyrimas su 10 focus grupės dalyviais (patiriančiais patyčias mokykloje bei turinčiais emocinį uždaramą bei emocinių ir elgsenos problemų). Vaikai buvo paprašyti atsakyti į klausimus po visos praeitos programos siekiant išsiaiškinti prevencinio darbo efektyvumą. Grupės buvo sudarytos pagal projekto psichologo patarimus, jog vienoje grupėje dalyvauja 10-12 vaikų iš kurių 2 mokiniai yra neturintys elgsenos ir emocinių problemų, o likusieji yra patiriantis vienokių ar kitokių elgsenos, emocinių problemų.

Duomenų lyginimo kriterijus yra šalis (skirtingi socialiniai, kultūriniai, religiniai veiksniai galintys įtakoti skirtingą mokinių elgseną). Taip pat analizuojant skirtumus tarp šalių išskiriami lyčių skirtumai tarp ketinimo smurtauti ir realiai agresyviai elgtis.

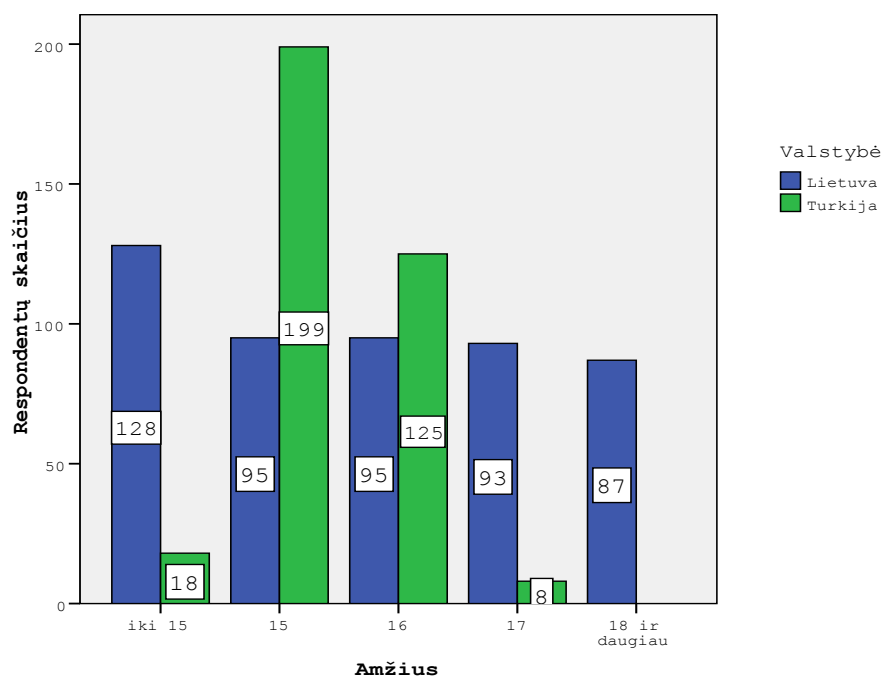
Tyrimė dalyvavo 992 respondentai (**Error! Reference source not found.**) iš jų 848 respondentai yra 14-18 metų moksleiviai ir 144 mokytojai iš Lietuvos ir Turkijos mokyklų.

2 lentelė.

Tyrimo imtis (respondentai)

Šalis	Mokiniai (skaičius)		Mokytojai (skaičius)	
TURKIJA	Viso: 350		Viso: 56	
	Berniukai	Mergaitės	Vyrai	Moterys
	188	162	27	29
LIETUVA	Viso: 498		Viso: 88	
	Berniukai	Mergaitės	Vyrai	Moterys
	225	261	19	69
Iš viso – 992	Respondentų (848 mokiniai ir		144 mokytojai).	

Šio tyrimo tiriamieji yra 14-18 metų mokiniai, pasiskirstymas pagal amžių pateiktas 2 pav.

2 pav. Respondentų amžius.

Tyrimo dalyvavo daugiausiai 15-16 metų (514) mokinių, šio amžiaus daugumą sudaro Turkijos piliečiai, Lietuvos vaikai pasiskirstė pagal amžių daugumą po lygiai. Pasirinktas amžiaus tarpsnis todėl, kad pasak Eriksono teorijos paauglystė apibūdinama kaip tapatumo arba vaidmenų sumaišties periodas, kurio metu paaugliui suteikiama laisvė įveikti savo tapatumo krizę (cit. Žukauskienė, 2001, p. 330). Paauglys mokosi iš savo patirties praeityje, mokosi pasitikėti savimi, savo sugebėjimais ir tam reikia drąsos, pozityviosios patirties. Tuo pat metu, vaikai yra atviri visuomenės veiksniams, egocentiški, emociškai pažeidžiami, didelę reikšmę teikia išoriniams veiksniams, pasiduoda konformistiniam bendraamžių mąstymui. Vaikai jau turi vienokią ar kitokią buvimo sociume patirtį ir tuo pat metu, pasak Franklio (2008), išgyvena egzistencinės tuštumos jausmą, kuris ypač išsiplėtoja tada, kai atsiranda daugiau laisvo laiko. Paauglystėje, jei vaikai nėra užimti papildoma papomokine veikla, kitais ūkio darbais, o tėvai užsiėmę savais darbais laisvo laiko perteklių, bėgant nuo egzistencinės tuštumos vaikai gali užpildyti nusikalstama veikla, alkoholiu, narkotikais, taip kurdami sau laimės regimybę. Rogers mano, jog ne visose visuomenėse yra sąlygos paaugliui realizuoti savo tikslus, tapti visiškai funkcionuojančia asmenybe (cit. Žukauskienė, 2001, p. 315). Paaugliui yra svarbu, kad bendraamžių grupė jį priimtų, mėgtų ir laikytų geru socialiniu partneriu. Tie, kuriuos savoji grupė atmeta, dažniausiai turi didesnių ar mažesnių psichologinių nesklaidumų. Bendraamžių grupės atmetimas sietinas su paauglio konfliktiškumu, agresyvumu, itin aktyviu elgesiu ar kt. nebrandaus bendravimo formomis. Toks paauglys gali turėti kognityvinių sugebėjimų trūkumų.

Kai paauglys yra atsiribojęs nuo bendraamžių, nenori bendrauti tokia situacija palanki psichologinėms problemoms atsirasti .

2.3. Tyrimo duomenų analizė

2.3.1. Smurto formų pasireiškimas ir skirtumai skirtingose kultūrose

Tyrimo metu išsiaiškinta, jog vienokią ar kitokią smurto formą mokykloje paaugliai patiria tiek Lietuvos, tiek Turkijos mokyklose. Tačiau patiriamų patyčių skaičius, tyrimo duomenimis skiriasi. Mokinių anketiniai duomenis apie patiriamus smurtinius veiksmus ir įvairias jų formas tarp bendraamžių mokykloje atskleidžiamas 3 lentelėje.

3 lentelė

Mokinių patirti smurtiniai veiksmai prieš juos pačius mokykloje per paskutines 30 dienų

Smurtiniai veiksmai	Šalys	Niekada	1-2 kartai	3-5 kartai	6-9 kartai	10 ir daugiau	Reikšmingumo lygmuo, p
Sudavė, smogė kumščiu ar pliaukštelėjo	LT	347	92	25	5	24	0.000
	TR	315	31	2	-	2	
Spyrė ar pakišo koją	LT	298	135	23	13	22	0.000
	TR	293	41	14	-	2	
Stūmė	LT	273	143	41	12	25	0.000
	TR	257	68	15	4	6	
Sudavė daiktu	LT	407	55	-	8	9	0.000
	TR	327	19	4	-	-	
Priremė	LT	411	46	18	6	8	0.007
	TR	278	58	4	5	5	
Patraukė, užlaužė, suspaudė ar sužnybė kurią nors kūno dalį	LT	346	88	31	10	18	0.000
	TR	305	32	5	6	2	
Rodė gestus, kad tave pagąsdintų	LT	349	93	20	7	22	0.000
	TR	293	48	4	4	1	
Seksualiai priekabiavo	LT	432	32	12	1	16	0.001
	TR	293	43	9	4	2	
Seksualiai užsipuolė	LT	455	15	8	5	8	0.022
	TR	324	21	4	-	1	

Įžeidė žodžiu	LT	178	184	63	22	43	0.000
	TR	265	65	14	1	5	
Užsipuolė ginklu	LT	459	18	3	2	9	0.133
	TR	332	12	5	-	1	

Tyrimo metu gauti duomenys patvirtino, jog agresyvus vaikų elgesys tarp bendraamžių nepriklauso nuo gyvenamos vietos ir esančios skirtingos kultūros. Tačiau lentelėje aiškiai matomas reikšmingas skirtumas tarp daugelio smurtinių veikslių formų, išskyrus užsipuolimą ginklu. Lietuvos mokyklose dažnesnės patyčios ir agresyvūs veiksmai tarp bendraamžių nei Turkijos. Labiausiai paplitusi forma Lietuvoje, respondentai nurodė įžeidinėjimą žodžiu – net **64,3% Lietuvos moksleivių ir 24,3% Turkijos respondentų** yra tai patyrę. Spyrimas, pakišimas kojos kitam – 40,1% Lietuvos moksleivių ir 16,3% - Turkijos moksleivių yra patyrę šią formą bent 1 ir daugiau kartų per paskutines 30 dienų mokykloje. Turkijoje atliktas tyrimas (Piskin,2002) rodo, jog 44% turkų moksleivių patiria verbalinį priekabiavimą,30% - fizinį, 18% - emocinį ir 9% seksualinį. Tačiau šio tyrimo duomenimis, lyginant patirtas smurtinio elgesio formas tarp šalių, išryškėjo, jog dažniausia smurtinio elgesio forma tarp Turkijos moksleivių yra stumtelėjimas – 26,6% Turkijos ir 45,2% Lietuvos moksleivių tai patiria. Nei Turkijos nei Lietuvos moksleivių tarpe nėra būdinga užsipulti ginklu –, nors 7,8% Lietuvos ir 5,1% Turkijos moksleivių yra patyrę šią agresijos formą. Tačiau, vis gi šis faktas, kad yra moksleivių patyrusių ir užsipuolimą ginklu, kelia nerimą.

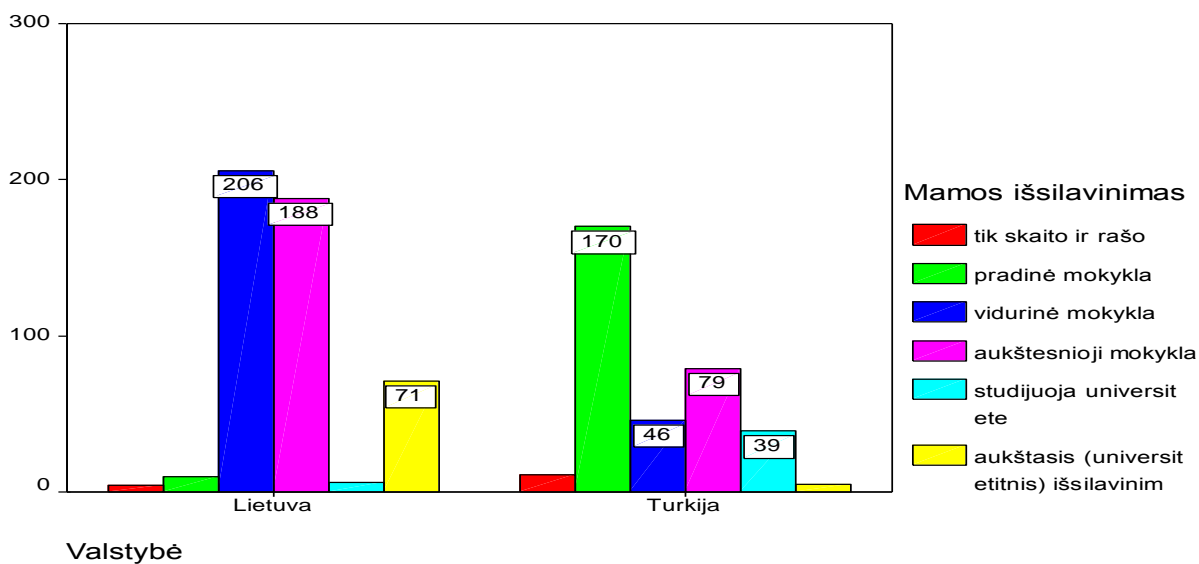
Įdomu, jog atlikti vidaus tyrimai Turkijoje, rodo, jog 50-75 % mokinių patiria fizinių bausmių iš mokytojų įvairiomis formomis, nors įstatymiškai tas neleistina. Tačiau Turkų tyrinėtojai rašo, jog įstatymų ir teisės aktų tam nepakanka, jog užkirsti kelią smurtui prieš vaikus (2010, www.international-journal-of-axiology.net/articole/nr14/art11.pdf). Tačiau, šiame tyrime išryškėjo, jog nors ir smurtinio elgesio esti abiejose šalyse, tačiau Lietuvoje moksleiviai patiria jo reikšmingai dažniau. Lietuvos VTAT skyriaus duomenimis 2010 metais smurto ir patyčių skaičius skiriasi tarp miesto ir kaimo. Mieste smurtinius veiksmus ir patyčias patyrė – 46% , o kaime – 54% moksleivių (2011, www.stat.gov.lt/news/view?id=9388&PHPSESSID=710cf1edd22b00377723fd9c740d). Nors Lietuvos, šio tyrimo respondentai yra kaimo gyventojai, bet gauti duomenys apie patiriamą smurtą yra didesni.

Tikėtina, jog smurtinei vaikų elgsenai, jos pasireiškimo dažniui, formoms įtakoja esamos ne tik socialinės visuomenės normos šalyje, bet ir religija. Žvelgiant socialiniu kontekstu, tikėtina, jog Turkijoje esama visuomenės kultūra, stiprus religinis auklėjimas turi įtakos ir mokinių elgsenai. Lietuvoje, kaip ir daugumoje kitose Europos šalyse yra deklaruojama asmens

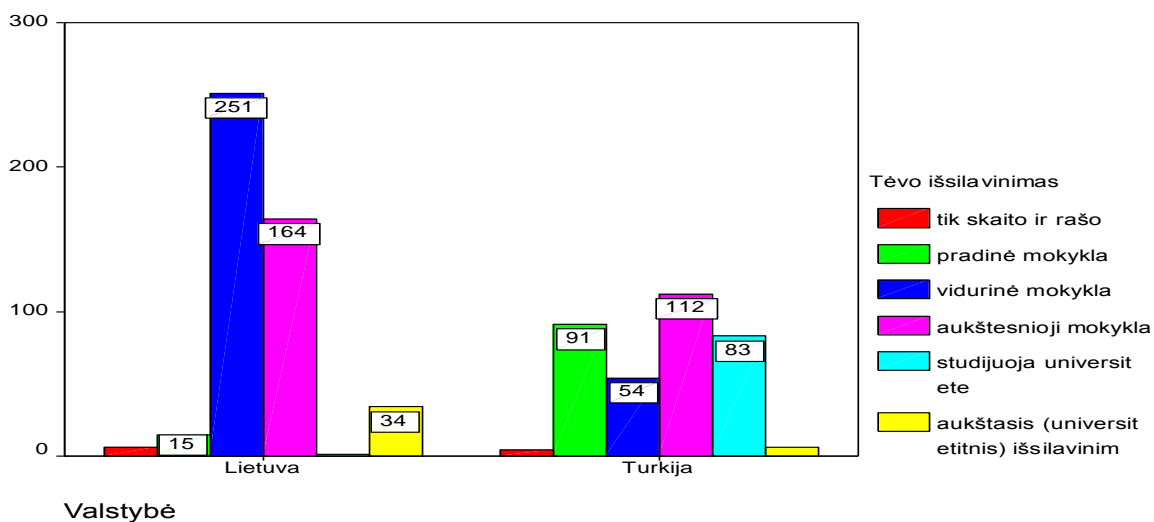
laisvė, vedama ryški politika siekiant apsaugoti vaikus nuo smurto, tačiau skirtingas esti religinis auklėjimas lyginant su Turkija.

2.3.2. Paauglių tėvų išsilavinimas, šeimyninė padėtis

Lyginant duomenis tarp Turkijos ir Lietuvos moksleivių, buvo pažvelgta į vaikų tėvų išsilavinimo skirtumus. Įvairiais tyrimais įrodyta, jog išsilavinusių tėvų vaikai dažniau yra psichiškai, emociškai stabilesnės asmenybės, todėl tikėtina, jog agresyvios elgsenos buvimui mokykloje gali turėti įtakos tėvų išsilavinimas (3 pav.ir 4 pav.).

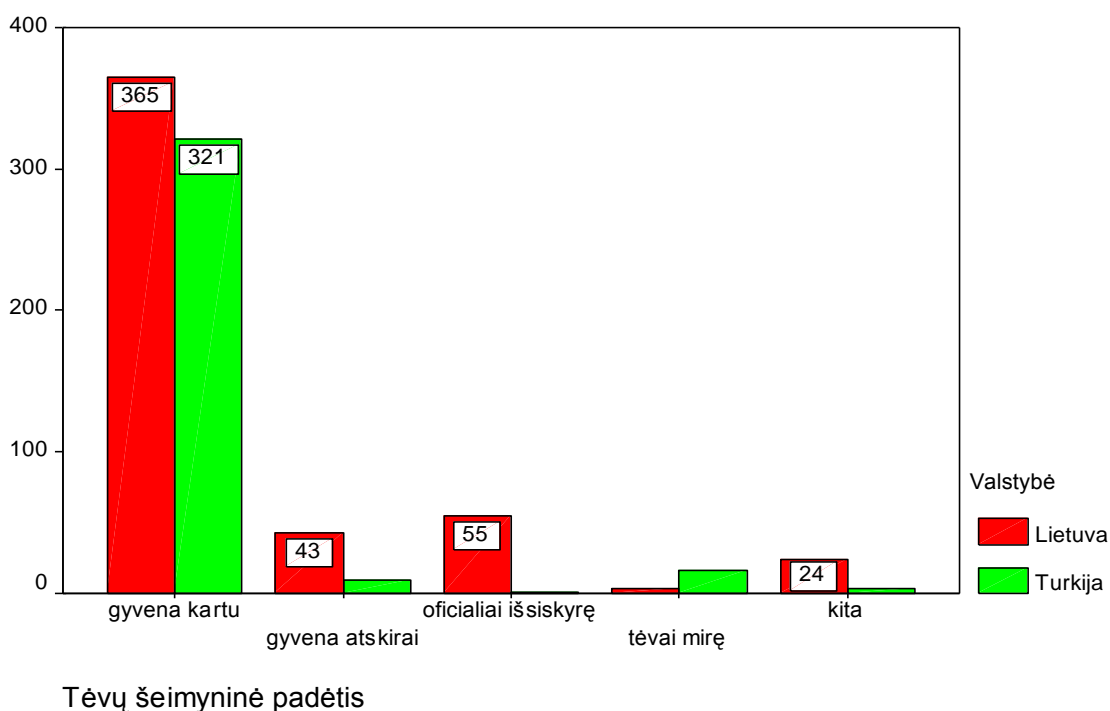
3 pav. Tiriamųjų mokinių mamos išsilavinimas.

4 pav. Tiriamųjų mokinių tėčio išsilavinimas.

Analizuojant duomenis, paaiškėjo, jog Lietuvos moksleivių tėvai yra labiau išsilavinę nei Turkijos moksleivių tėvai. Tačiau, analizuojant smurto pasireiškimo dažnumą, tyrimo duomenimis Turkijos mokyklose yra mažiau išreikšta smurtinė elgsena tarp moksleivių. Tikėtina, jog tėvų išsilavinimas lyginant skirtingas kultūras, kaip sąlyga vaiko agresyviai elgesiui pasireikšti, nėra teisinga.

Tėvų skyrybos, kaip teigia dauguma autorių, yra didelis rizikos faktorius vaiko emocinei, psichinei sveikatai. 5 pav. nurodoma Turkijos ir Lietuvos mokinių tėvų šeimyninės padėties.

5 pav. Tėvų šeimyninė padėtis.

Turkijoje, kaip ir kitose musulmoniškoje šalyse, skyrybos, kaip socialinis reiškinys nėra nei priimtinas, nei toleruotinas. Išryškėjo reikšmingas skirtumas tarp šalių respondentų šeimyninės padėties $p < 0.000$. Tyrimo duomenimis matoma, jog tarp Turkijos respondentų išsituokusių šeimų nėra. Tuo tarpu Lietuvos šeimose 11,04% (55 vaikai) respondentų yra išsituokusių šeimų.

Išsituokusių tarp Turkijos tyrimo respondentų mokytojų taip pat nėra (4 lentelė).

4 lentelė.

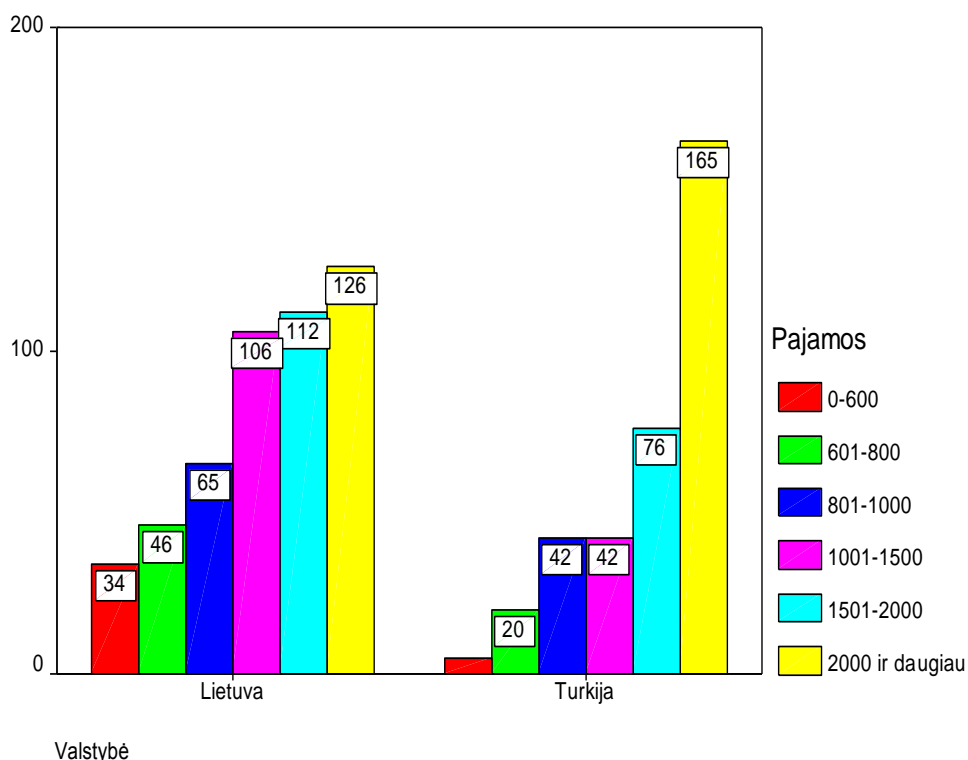
Mokytojų šeimyninis statusas

Šalys	Susituokęs (-usi)	Nevedęs(netekėjusi)	Išsiskyrusi (-ęs)	Gyvenate atskirai
Lietuva	76	10	7	4
Turkija	48	7	0	1

Apžvelgiant gautus tyrimo duomenis, matomas akivaizdus skirtumas tarp šeimyninės padėties buvimo Turkijoje ir Lietuvoje. Daugelis tyrinėtojų mano, jog skyrybos tiesiogiai įtakoja vaikų elgesio bei emocines problemas, kurios irgi gali būti susiję ir su agresyviu bei smurtiniu elgesiu mokykloje tarp bendraamžių bei negebėjimu apsiginti save, užguitumu. JAV mokslininkų tyrimais yra įrodyta, kad nepaisant ekonominių ir rasinių skirtumų, jaunuoliai užaugę vienišose šeimose 12 kartų dažniau patenka į įkalinimo įstaigas nei jų bendraamžiai iš normalių šeimų. Britai ir amerikiečiai pateikia statistiką, kuri įrodo, kad tuo pačiu metu, kai pradėjo didėti ne šeimose gimusių vaikų skaičius proporcingai išaugo ir nusikaltimų skaičius (Eslea, Menesini, Morita, O'Moore, Moea-Merchan, Pereira, 2004, cit. <http://www.ijvs.org/files/Revue-07/04.-Benbenishty-Ijvs-7.pdf>). Lietuvos statistikos duomenimis (www.stat.gov.lt/news/view?id=9388&PHPSESSID=710cf1edd22b00377723fd9c740d) 2010 metais Lietuvoje išsituokusių šeimų skaičius didėja. Jei 2009 metais 100 šeimų teko 45 ištuokos, tai 2010 metais 100 šeimų jau tenka 54 ištuokos. 2002 Pasaulio skyrybų statistikoje (2002, www.divorcemag.com/statistics/statsWorld.shtml) nurodoma, jog 2002 skyrybų skaičius lyginant su vedybų Lietuvoje siekė 38,9%, o Turkijoje – 6%. Tad matoma, jog šis skirtumas tarp šalių yra ryškus, tai atsiskleidė ir šiame tyrime. Žinant, jog Lietuvoje smurtinės elgsenos dažnis mokyklose yra didesnis nei Turkijoje, tikėtina, jog šeimyninė padėtis, kai tėvai gyvena kartu ir nėra išsituokę, įtakoja mažesnę smurtinės elgsenos dažnį mokyklose ir tai patvirtina kitų autorių teiginius, jog vaikai augantys nepilnose šeimose turi elgesio, emocinių sunkumų, mažesnę savigarbą, savikontrolę ir jautriau reaguoja į priešišką elgesį prieš juos, taip pat dažniau smurtauja patys.

2.3.3. Paauglių šeimų materialinės padėties skirtumai

Esanti ekonominė situacija šalyje atsispindi šalies žmonių materialinėje padėtyje. Palyginimą tarp Turkijos ir Lietuvos šalies respondentų materialinės padėties matome **6 pav.**

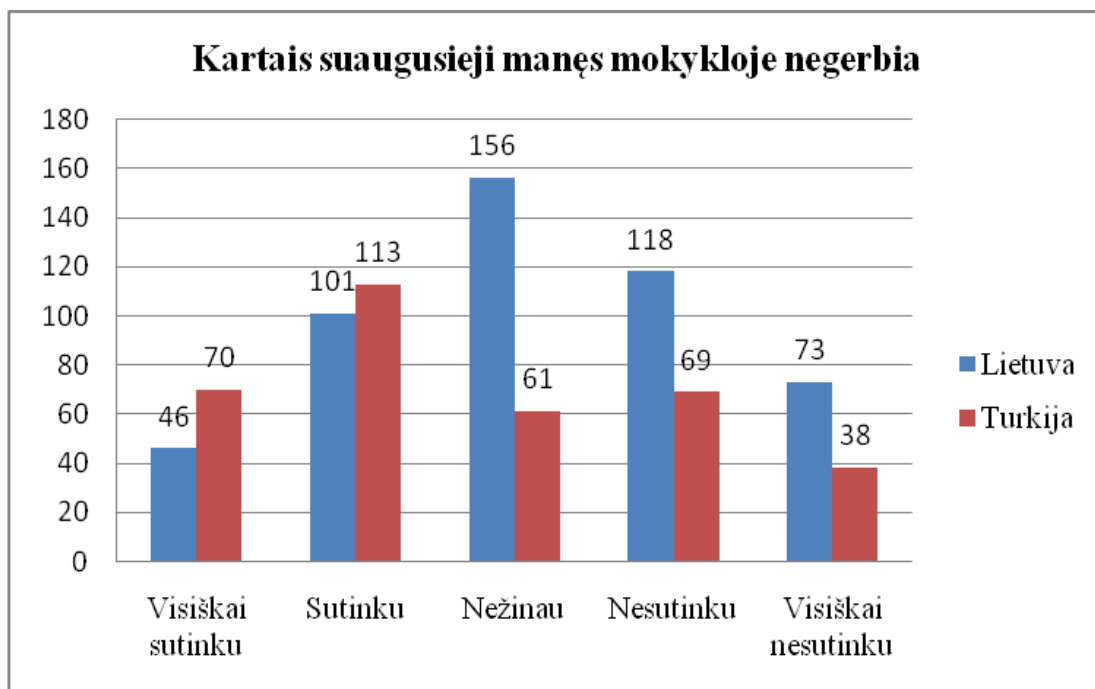
6 pav. Respondentų tėvų materialinė padėtis.

Nors 2010 metų lapkritį-gruodį "Gallup International" (BNS, 2011) asociacijos užsakymu rinkos tyrimų bendrovė "Rait" dalyvavo Pasaulinio Barometro projekte bei atliko apklausą 53 šalyse. Lietuva ir Turkija Geltonojoje zonoje, kurioje vieno gyventojų pajamos yra žemos, tačiau šiame tyrime Turkijos respondentų tėvų pajamos yra didesnės nei Lietuvos tyrimo dalyvių ($p < 0.000$). Daugelyje ekonomiškai išsivysčiusių šalių žmonių materialinė gerovė siejama su išsilavinimu (kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo didesnės pajamos), tačiau šio tyrimo duomenimis matoma, jog Lietuvos tyrimo dalyvių tėvai yra įgiję aukštesnį išsilavinimą, tačiau jų pajamos nuo turkų respondentų skiriasi. Mažas darbo užmokestis tėvus skatina ieškoti papildomų pajamų šaltinių, didėja suaugusiųjų žmonių užimtumas. Tai sąlygoja mažesnę tėvų - vaikų bendravimą.

Žinant, jog lietuviai vaikai mokyklose agresyviai elgiaisi dažniau bei esti iš mažiau pajamų turinčių šeimų nei Turkijos respondentai, šio tyrimo duomenimis patvirtinami kitų autorių atlikti tyrimai, jog skurdas, nepriteklis gali įtakoti vaikų agresyvią elgseną ar negebėjimą apsiginti - užguitumą, emocines ir elgesio problemas mokykloje.

2.3.4. Suaugusių pagarba paaugliams, jų pasitikėjimas savimi

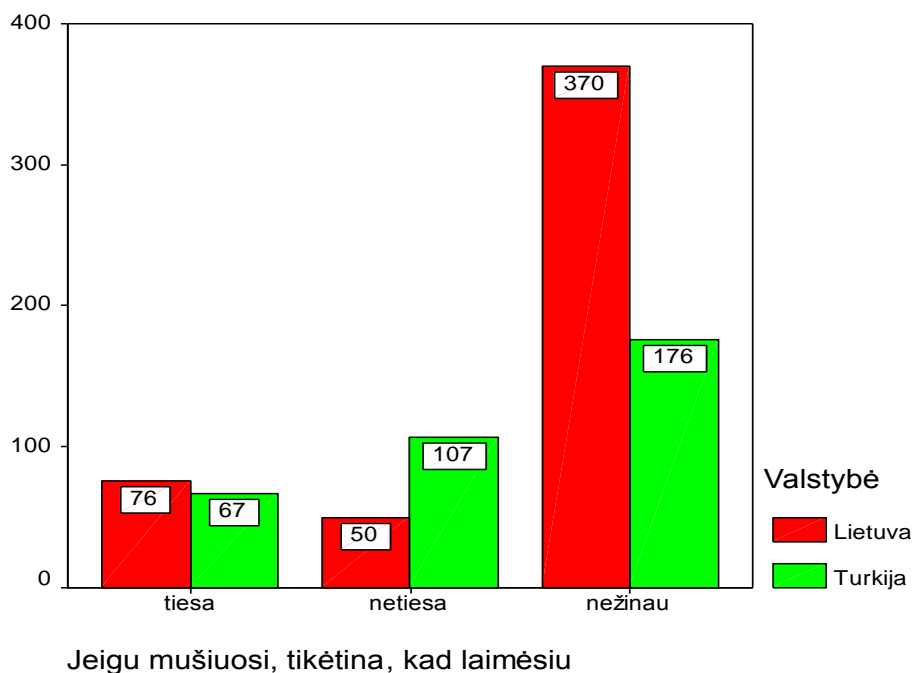
Reikšmingas skirtumas ($p < 0.001$) yra ir lyginant vaikų nuomonę apie suaugusiųjų jiems rodomą pagarbą. Respondentų atsakymai atskleidžiami **7 pav.**

7 pav. Mokinių atsakymai į klausimą apie jiems rodomą pagarbą.

Turkijos mokiniai jaučiasi labiau gerbiami nei Lietuvos mokyklų moksleiviai. Tyrimo metu atsiskleidė įdomus faktas, jog turkų mokytojai irgi jaučiasi patys labiau gerbiami, nei lietuvių mokytojai. Frieda Porat (1991) teigia, jog žmonės, kuriems trūksta savigarbos vertina savo padėtį ir negali priimti kitų žmonių klaidų, bei stengiasi aplink save viską kontroliuoti. Negalėdami to pasiekti jie tampa nervingi, irzlūs ir puola kritikuoti ir kompensuoja savo nepritapimo jausmą smerkdami kitus. Galima manyti, jog mokytojai patys nesijausdami reikšmingi, tuo pat metu ir negerbia mokinių. Jausdamiesi labiau gerbiami vaikai auga aukštesnės savivertės ir labiau pasitiki savimi. Literatūroje dažnai rašoma, kaip savo magistriniame darbe teigia Lapinskaitė (2010) jog menkas suaugusiųjų vertinimas, nuolatinė kritika, direktyva įtakoja vaikų agresyvumo lygį ir dažnį. Tačiau žvelgiant per šią prizmę, įdomu tai, jog Turkijos kultūroje yra normalu ir priimtina, jog mokytojams vaikai turi besąlygiškai paklusti ir gerbti, yra gajus požiūris, jog mokytojas gali net mušti vaiką, jei jis to „nusipelno“, bet vis gi turkų vaikai mano, jog jie labiau gerbiami suaugusiųjų nei lietuviai. Tikėtina, jog jausdamiesi labiau vertinami ir gerbiami suaugusiųjų vaikai auga aukštesnės savivertės, labiau geba kontroliuoti savo elgesį ir mažiau reaguoja agresyviai vienus ar kitus reiškinis mokykloje. Kita vertus, tikėtina, jog aiškių taisyklių žinojimas ir aiškios normos sukuria aiškią bendravimo

kultūrą ir leidžia vaikui jaustis mokykloje saugiu – tai atsispindi Turkijos mokinių santykyje su mokiniais.

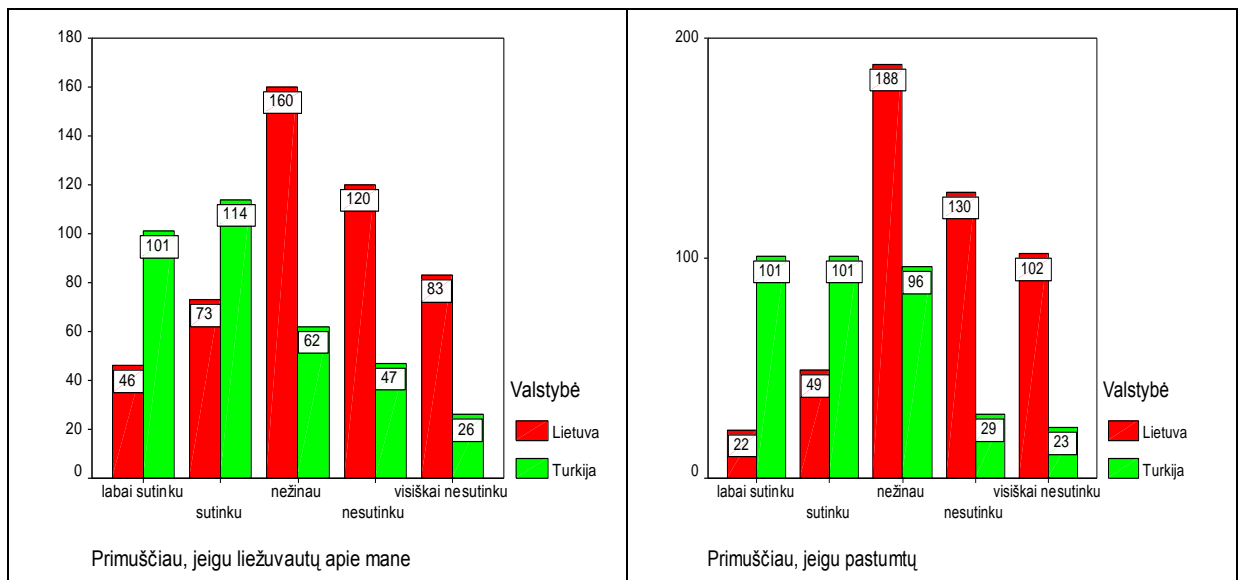

8 pav. Mokinių pasitikėjimas savimi, jei jie muštųsi.

Reikšmingas skirtumas ($p < 0.000$) lyginant šiuos šalių gautus duomenis. Lietuviai mano, jog labiau laimėtų muštynes. 10% lietuvių ir 31% turkų respondentų teigia, jog jie nelaimėtų muštynių (8 pav.). Šio tyrimo duomenimis, lietuviai dažniau patiria įvairių agresijos formų mokyklose ir tikėtina, jog jiems tenka daugiau muštis, vienaip ar kitaip apsiginti save. Gali būti, jog lietuviai realiai yra mušęsi daugiau, todėl gali nuspėti ar jie laimės ar ne, kita vertus aiškios taisyklės, esančios Turkijos mokyklose gali sąlygoti vaikų nepasitikėjimą muštynėmis, kaip veiksmu.

2.3.5. Ketinimai smurtauti

E. Aronson (2008) teigia, kad nors ketinimas smurtauti dar nėra smurtas, tačiau vidinis pasirengimas tokiems veiksams rodo, jog susiklosčius palankioms sąlygoms, labai tikėtinas smurtinis elgesys. Tai, jog turkų vaikai labiau susitvardo ir susilaiko nuo smurtinio veiksmo atskleidžiama 9 pav. apie vaikų ketinimą muštis, jei į juos kas nors kesintųsi.

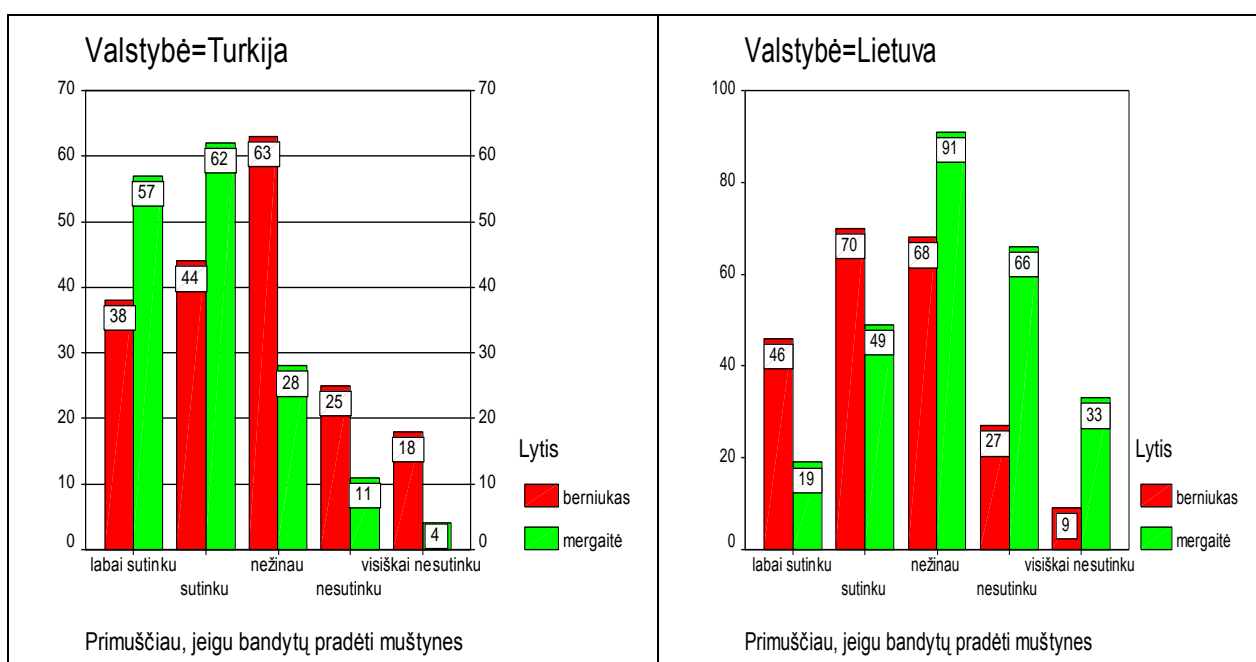
9 pav. Ketinimas muštis, kaip atsakas į užgauliojantį bendraamžio veiksma.

Ketinimai muštis reikšmingai didesni Turkijos mokinių ($p < 0.001$). Taip pat reikšmingas skirtumas atsakymuose apie ketinimus muštis ir kitose situacijose- jei baugintų, uitų, nepagarbiai elgtųsi. Lietuviai mažiau ketina muštis (priedas Nr. 3). Lietuvos moksleivių ketinimai primušti nėra išreikšti, skirtingai nei Turkijos. Lietuviai, tyrimo duomenimis, mažiau ketina muštis vos tik patyrę stumtelėjimus. Turkijos moksleiviai, atvirkščiai yra linkę manyti, jog jei juos kas nors stumtels, tai jie mušis. Ketinimai reikšmingai didesni Turkijos mokinių ($p < 0.001$). Gali būti, jog turkų mokytojų autoriteto baimė, šeimose esantis direktyvus elgesys su vaikais, visuomenės kultūra įtakoja, jog turkai ketina muštis labiau. Gali būti, jog turkų vaikų sąmonėje, fizinė smurtinio elgesio forma yra kaip norma į užgauliojantį, smurtinį veiksma, perimant visuomenės kultūros normas, auklėjimo šeimoje papročius. Tačiau, tikėtina, jog stipri drausminė sistema, to neleidžia vaikams daryti ir šį elgesio modelį perkelia į suaugusiojo žmogaus gyvenimą. Skirtingai yra Lietuvoje, nes dažniau girdima, jog mokytojas turi vis mažesnę autoritetą, fizinės bausmės mokyklose taikomos tik išskirtiniais atvejais, mokytojui nesukontroliavus savo emocijų ir tai sulaukia nemenkų pasekmių bei yra visiškai netoleruotinas visuomenės.

Ketinimas smurtauti atsakant į užgauliojantį bendraamžio veiksma dar nėra smurtas, tačiau tai rodo vidinį pasirengimą tokiems veiksams. Kadangi Turkijos moksleiviai ketina smurtauti labiau nei lietuviai, o realiai smurtauja ir patiria smurtinių veiksma mažiau, tikėtina, jog taisyklių laikymasis, religinis auklėjimas įtakoja didesnę susitvardymą ir savikontrolę, nes aiškiai yra žinomos pasekmės.

R.Žukauskienė (2001, p.208) nurodo, jog berniukai yra labiau agresyvesni nei mergaitės ir šis skirtumas būdingas daugeliui kultūrų ir net pastebėtas H.Harlow atliktame tyrime su

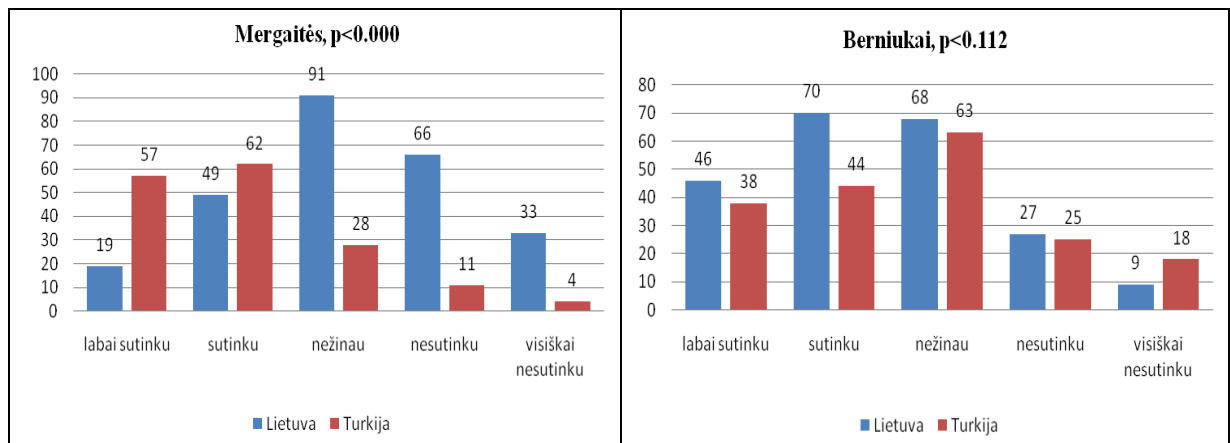
beždžionių jaunikliais, augusiais be vyresnių beždžionių. Manoma, jog agresijai didelę reikšmę turi biologinis komponentas, mažiau kultūra. Tačiau autorių nuomonės, kurios lyties asmenys yra agresyvesni kiek išsiskiria. Dalis autorių (cit. Baron, 1997). teigia, kad berniukai yra fiziškai agresyvesni už mergaites. Jiems būdinga ryškesnė tiesioginė, t.y. tiek verbalinė, tiek neverbalinė agresija. Mergaitėms būdingesnė netiesioginė agresija, pasireiškianti apkalbomis, paslapčių išdavimu ir kitaip. Šiame tyrime apžvelgėme lyčių skirtumus tarp ketinimo muštis, jei bus smurtaujama prieš vaikus. Visgi, lyginant ketinimus smurtauti pagal lytį ir šalį, šio tyrimo duomenimis išryškėjo, jog **turkės mergaitės labiau ketina muštis nei berniukai ir taip išaugina ketinimo muštis lygį**, nors realiai taip daro, lyginant su lietuvių mergaitėmis mažiau (10 pav.).

10 pav. Ketinimų muštis, jei kitas bandytų pradėti muštynes, lyčių skirtumai šalyse.

Lyginant ketinimus smurtauti pagal lytį ir šalį yra reikšmingas skirtumas tarp Turkijos mokinių. Ketinimai muštis lyginant pagal lytį, visose agresyvaus veiksmo formose (priedas Nr.4) Turkijos mergaičių yra didesni nei Turkijos berniukų. Tuo tarpu Lietuvos respondentų atsakymuose išryškėjo, jog agresyviau reaguoti į užgauliojančius veiksmus yra linkę berniukai.

Analizuojant lyčių skirtumus tarp Lietuvos ir Turkijos respondentų ketinimą muštis, kaip atsaką į užgauliojantį veiksma yra reikšminga tai, jog turkės mergaitės ketina muštis labiau. Tarp abiejų šalių berniukų reikšmingo skirtumo nėra. Tiek turkų, tiek lietuvių berniukai yra panašiai ketinantys muštis atsakant į užgauliojantį veiksma. Visi ketinimai muštis atskleidžiami priede Nr. 6. **11 pav.** atskleidžiamas ketinimas mušti, jei kitas asmuo bandytų pradėti muštynes.

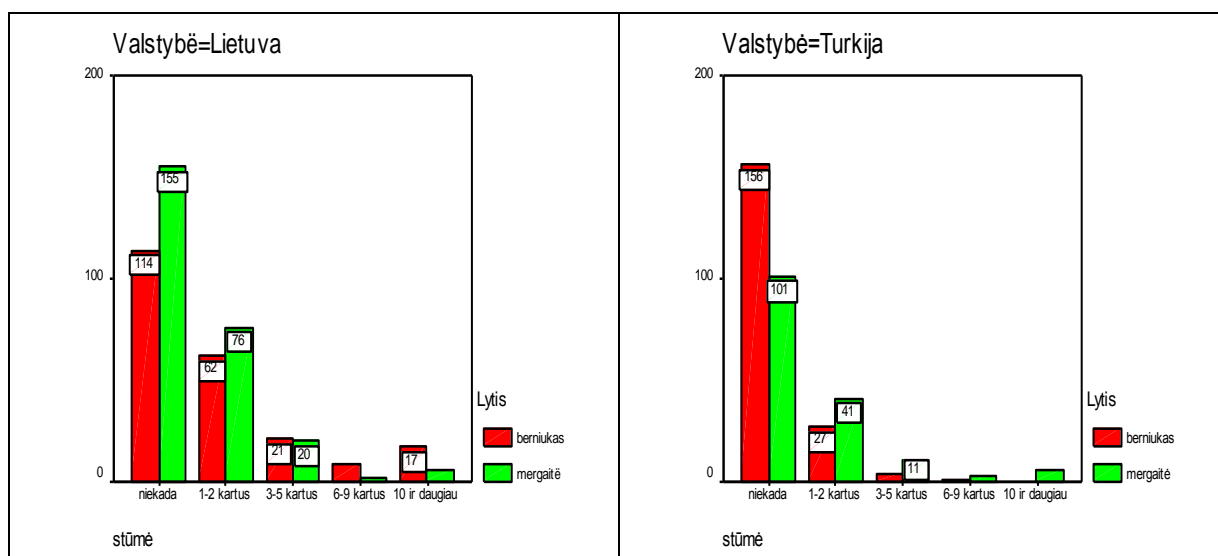

11 pav. Lyčių skirtumai tarp ketinimas muštis, jei bandytų pradėti muštynes, n.

Turkės mergaitės yra labiau nusiteikę agresyviai reaguoti į patyčias ar agresyvius išpuolimus. Tikėtina, jog pastaraisiais metais Turkijoje vykstanti moterų išsilaisvinimo, integracijos į visuomenę, kaip pilnavertės visuomenės narės vyksmai įtakoja gynybinius procesus. Rubšys (1987) rašo, jog istoriškai musulmonai vyrai užėmė beveik visas viešojo gyvenimo sferas: švietimo, religijos, ekonominę bei politinę. Jei kai kurios moterys pasiekė pripažinimo vienoje ar keliose iš šių sričių, tai veikiau buvo jų kilmės ar priklausymo elitui pasekmė nei jų pastangų ar talento įvertinimas. Iki XX amžiaus moterimis musulmoniškose visuomenėse nebuvo rūpinamasi net taip, kaip to reikalauja Koranas ir pranašo Suna: jos ištis buvo visuomenės šešėlyje. Radzevičiūtė (2007) savo pranešime apie Turkiją rašo, jog paskutiniaisiais metais ginamos moterų teisės, tačiau dėl ten esančių stereotipų, moterims dar sunku jaustis laisvai. Dar 2005 m. sausį visą šalį sukrėtė negailestinga jaunos netekėjusios nėščios turkės mirtis: nors ji buvo išprievartauta, kaimiečiai ją užmėtė akmenimis. Paprotys keršyti už suterštą šeimos garbę ypač gajus pietrytinėje Turkijoje – jei ne užmėtoma akmenimis, tai bent visa šeima išvaroma iš kaimo. Turko vyro garbės kodeksas esant santuokinei neištikimybei dar visai neseniai buvo iš esmės palaikomas net ir valstybės, nes panašius nusikaltimus padarę žmonės pagal Turkijos baudžiamąjį kodeksą sulaukdavo kur kas švelnesnės bausmės. Net ir kosmopolitiškai nusiteikusiuose miestuose - Stambule, Ankaroje – tradicijos nėra visiškai išnykusios: plastikos chirurgo teigimu, nekaltybės atkūrimas tebėra pati populiariausia „grožio“ operacija. Gali būti, kad turkės mergaitės, kurios yra tarp pereinančios ribos-išlaisvėjimo ir senų tradicijų patiria vidinės sumaišties jausmus, kurie veikia kaip vidiniai gynybiniai procesai ir jos ketina gintis naudojant ir smurtinės elgsenos formas.

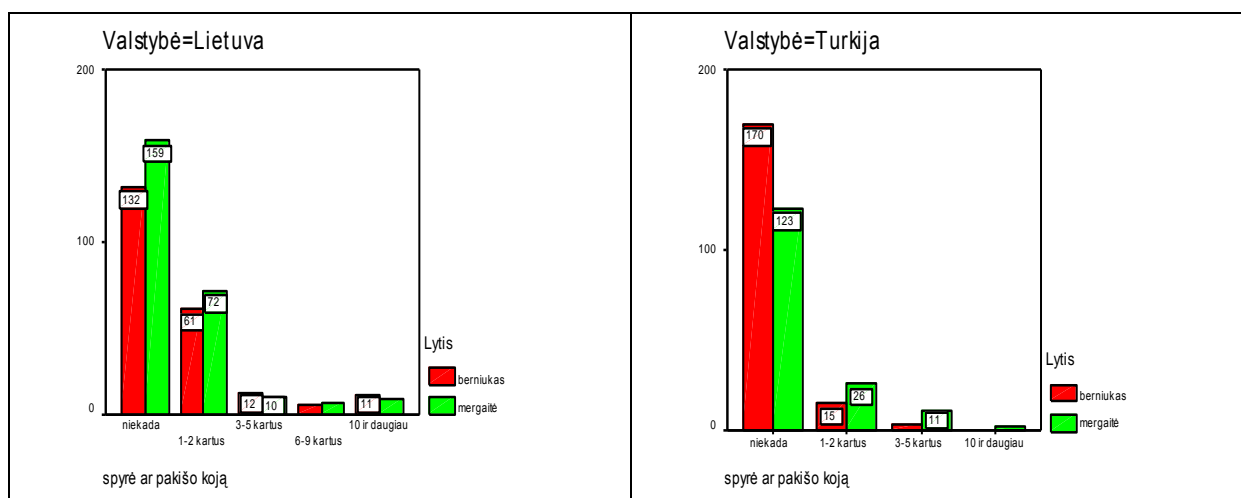
2.3.6. Smurtinių veiksmų skirtumai tarp lyčių

Apžvelgiant jau patiriamus smurtinius veiksmus tarp lyčių matyti, kad Turkijoje agresijos patiria daugiau mergaitės (priedas Nr. 8). Lietuvoje, apleičiamai vaikai labiau tyčiojasi vieni iš kitų, o **12 pav.** ir **13 pav.** matomas palyginimas tarp keleto paauglių smurtinių veiksmų.

12 pav. Stūmimo, kaip smurtinio elgesio formos skirtumai.

Skirtumai reikšmingai patikimi abiejose šalyse patikimi: Lietuvos vaikų $p < 0.005$, Turkijos vaikų $p < 0.000$. Tarp Lietuvos respondentų niekada nepatyrusių stumdymo daugiau yra mergaičių- 59 %, berniukų - 50%, o tarp Turkijos respondentų niekada nepatyrusių kito stūmimo yra daugiau berniukų - 83%, mergaičių - 62%. Analizuojant stūmimo dažnį, vėl gi matoma, jog Turkijos mergaitės buvo pastumtos bendraamžių dažniau lyginant su jų berniukais. Lietuvoje pastumdomi yra dažniau berniukai. Vėlgi matyti, jog Turkijoje mergaitės yra dažniau pastumiamos bendraamžių nei šios šalies berniukai, o Lietuvoje dažniau stumdomi – berniukai.

13 pav. Spyrimo arba kojos pakišimo smurtinio elgesio skirtumai.

Spiria, pakiša koją kitam dažniau Lietuvos moksleiviai. Tačiau vėl išryškėja skirtumas tarp patiriamų smurtinių veiksų tarp Lietuvos ir Turkijos lyčių (Lietuvos $p < 0.857$, Turkijos $p < 0.002$) Turkijos mergaitės, lyginant su turkų berniukais dažniau patiria ir spyrimus, kojų pakišimus. Panašiai respondentai pasiskirstė atsakydami ir į kitas patiriamas smurtinių veiksų formas. Tarp niekada nepatyrusių vienokios ar kitokios formos smurtinio veiksmo Lietuvoje daugiau yra mergaitės, nors skirtumai tarp patiriamų užgauliojimų lyginant lytis nėra reikšmingi. Tuo tarpu lyginant Turkijos respondentų duomenis, išryškėja, jog daugumoje smurtinio veiksmo formų turkės mergaitės užgauliojančių ir smurtinių veiksų nukreiptų prieš jas patiria reikšmingai daugiau nei turkų berniukų. Skirtumas yra ir tarp niekada nepatiriančių užgauliojančių veiksų iš bendraamžių.

Lietuvos respondentai patvirtina R.Žukauskienė (2001) atliktas tyrimas, jog berniukai yra labiau fiziškai agresyvesni nei mergaitės, tačiau Turkijoje, šio tyrimo duomenimis, agresyvesnės ir labiau patiriančios smurtinius veiksmus prieš jas pačias yra mergaitės. Turkai berniukai visose formose smurto patiria mažiau.

2.3.7. *Smurtiniai veiksmai tarp bendraamžių*

Tyrimo metu buvo išanalizuota pačių mokinių smurtiniai/užgauliojantys veiksmai tarp bendraamžių. Smurtavimo dažnis ir formos mokykloje atskleistos **5 lentelėje**.

5 lentelė.

Pačių mokinių smurtiniai/užgauliojantys veiksmai ir dažnis tarp bendraamžių

Smurtinis veiksmas	Dažnis	Valstybė		Reikšmingumo lygmuo, p
		Lietuva	Turkija	
Sudavei, smūgiavai kumščiu	Niekada	354	301	0.000
	1-2 kartai	97	41	
	3-5 kartai	24	5	
	6-9 kartai	6	1	
	10 ir daugiau	11	2	
Spyrei ar pakišai koją kitam	Niekada	346	287	0.004
	1-2 kartai	114	51	
	3-5 kartai	23	8	
	6-9 kartai	4	2	
	10 ir daugiau	5	2	
Stūmei	Niekada	312	259	0.018
	1-2 kartai	132	66	
	3-5 kartai	29	15	
	6-9 kartai	8	7	
	10 ir daugiau	10	3	

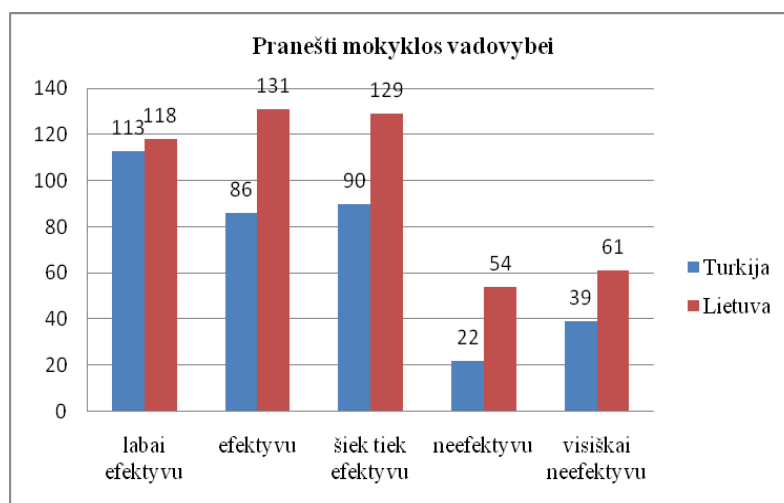
Sudavei daiktu	Niekada	413	317	0.047
	1-2 kartai	50	22	
	3-5 kartai	9	9	
	6-9 kartai	3	1	
	10 ir daugiau	9	1	
Patraukei, užlaužei, suspaudei ar sužnybei kurią nors kūno dalį	Niekada	408	302	0.017
	1-2 kartai	52	41	
	3-5 kartai	17	7	
	6-9 kartai	5	-	
	10 ir daugiau	9	-	
Panaudojai gestus, kad pagąsdintum kitą	Niekada	377	299	0.020
	1-2 kartai	84	37	
	3-5 kartai	10	8	
	6-9 kartai	6	2	
	10 ir daugiau	14	4	
Seksualiai priekabiavai	Niekada	464	319	0.001
	1-2 kartai	11	26	
	3-5 kartai	6	-	
	6-9 kartai	1	1	
	10 ir daugiau	10	4	
Seksualiai užsipoolei	Niekada	468	334	0.010
	1-2 kartai	7	14	
	3-5 kartai	5	1	
	6-9 kartai	4	-	
	10 ir daugiau	8	1	
Įžeidei žodžiu	Niekada	203	279	0.000
	1-2 kartai	188	57	
	3-5 kartai	51	3	
	6-9 kartai	23	3	
	10 ir daugiau	24	8	
Užsipoolei ginklu	Niekada	477	339	0.066
	1-2 kartai	5	10	
	3-5 kartai	2	-	
	6-9 kartai	1	-	
	10 ir daugiau	7	1	

Nepriklausomai nuo kultūrinių, religinių ir kitų veiksnių, smurtinė mokinių elgsena yra būdinga abiejų šalių moksleiviams. Dažniausias Lietuvos agresyvios elgsenos veiksmas yra *įžeidinėjimas žodžiu*. Lietuviai įžeidinėjantys -59 %, turkai -20%. Lyginant pačių vaikų patiriamą patyčių formą, šiame tyrime, *įžeidimas žodžiu* yra labiausiai patiriamas taip pat Lietuvos respondentų. Tuo tarpu Turkijos moksleiviai dažniausiai patiria *stūmimą* ir patys dažniaustumdosi, nei vartoja kitą smurtinio elgesio formą. Analizuojant šią lentelę, pastebima, jog reikšmingas skirtumas tarp pačių atliekamų smurtinių veiksmų yra sudavimas, smūgiavimas kumščiu, įžeidimas žodžiu ir šias smurto formas lietuviai naudoja dažniau nei turkai – $p < 0.000$. Tuo tarpu reikšmingas skirtumas seksualiai priekabiavimui, šiame tyrime atskleidžia, jog turkai šį

veiksmą atlieka dažniau. Kita vertus, didelė dalis vaikų nėra to patyrę ir taip pat nėra patikima tai vertinti, kadangi nėra aiškiai suprantama ką viena ir kita šalis laiko seksualiniu priekabiavimu. Kaip mažiausiai patiriamo smurtinio veiksmo formą abiejų šalių respondentai nurodė – *seksualiai užsipulti*. Kaip Visose smurtinių veiksmų formose respondentai nurodė, jog patys atliko smurtinį veiksmą dažniausiai 1-2 kartus per paskutinius 30 dienų. Dar kartą patvirtinta šio tyrimo hipotezė, jog nepaisant skirtingų socialkultūrinių veiksnių smurtiniai veiksmai mokykloje tarp bendraamžių realiai egzistuoja.

2.3.8. Smurtinių veiksmų išvengimo priemonių efektyvumas

Lyginant mokinių gautus duomenis apie efektyvius būdus siekiant išvengti smurto reikšmingo skirtumo tarp šalių pranešant mokyklos vadovybei nėra. Priede Nr.5 nurodomi mokinių gauti duomenys apie efektyvius būdus siekiant išvengti smurto. **14 pav.** nurodoma kaip pasiskirstė respondentų atsakymai.

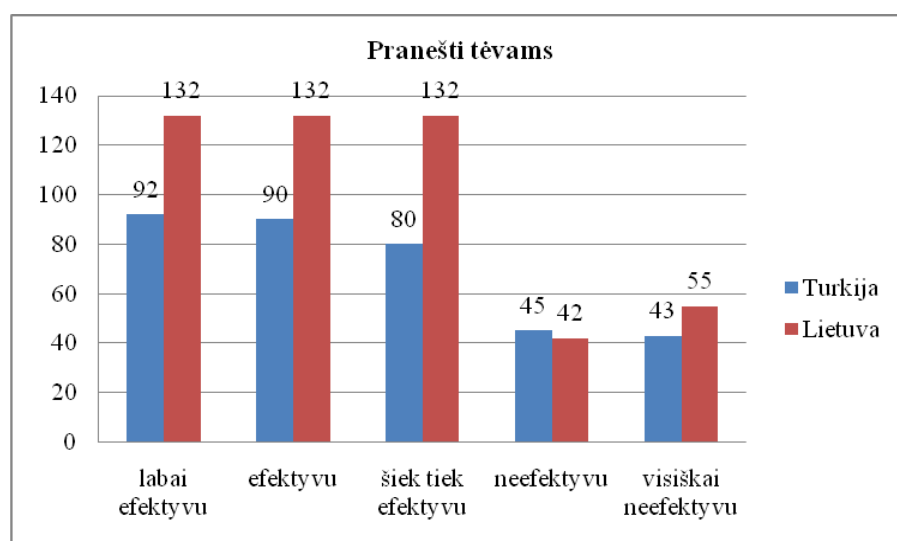

14 pav. Nuomonė apie pranešimo mokyklos vadovybei efektyvumą, $p < 0.03$, n.

Dauguma tiek Turkijos (56,86%), tiek Lietuvos (50%) respondentai nurodė, jog pranešti mokyklos vadovybei apie smurtinius veiksmus yra efektyvu arba labai efektyvu. Nors skirtumas yra statistiškai reikšmingas tarp šalių, tačiau vis gi šį būdą laiko efektyviu daugiau nei puse šalių respondentų. Turkijoje matomas šiek tiek didesnis pasitikėjimas vadovybe ir daugiau šios šalies respondentų nurodė, jog šis būdas yra labai efektyvus. Ir vis gi daug mokinių mano, jog šis būdas yra neefektyvus arba visiškai neefektyvus – Lietuvos 23,09%, Turkijos 17,43% respondentų. Tikėtina, jog mokyklos vadovybei rūpi vaikų saugumas ir vienaip ar kitaip jie reaguoja į vaikų pranešimus siekiant išvengti smurto mokykloje, rūpinasi vaikų esamomis problemomis ir vienaip

ar kitaip reaguoja į vaikų išsakytas problemas, nes dauguma respondentų atsakė, jog šis būdas yra efektyvus, tačiau tai nėra pakankama. Šis apsisaugojimo būdas turėtų būti veiksmingas visose mokyklose ir vaikų pasitikėjimas mokyklos vadovybe padidintų mokinių saugumą mokykloje, mažintų smurtinių veiksmų dažnį. Manymas, jog šis būdas yra neefektyvus gali būti susijęs vaiko ankstesne patirtimi, kaip netinkamu reagavimo būdu į jo ar draugų praneštas problemas vadovybei arba tiesiog dėl nežinojimo, jog mokinys savo bėdas gali pranešti, ar dėl asmeninių savybių.

Artimiausi vaiko santykiai dažniausiai esti su tėvais. Nors paauglystėje vaikai jau nebevertina tėvų taip kaip vaikystėje, tačiau esant neprarastam emociniam ryšiui su tėvais vaikai savo bėdas išsako tėvams. Pasitikėjimas tėvais, kaip vieno iš apsisaugojimo nuo smurtinių veiksmų būdų efektyvumą paaugliai vertinimas parodomas 15 paveikslėlyje:

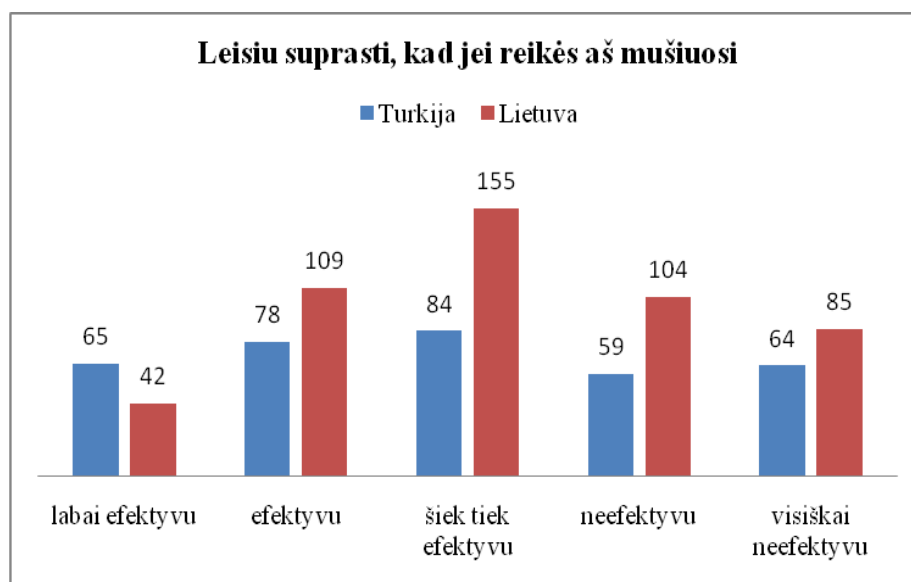

15 pav. Nuomonė apie pranešimo tėvams efektyvumą, $p < 0.257$, n.

Abiejų šalių respondentų vertinimas apie šį būdą nėra statistiškai reikšmingas. Turkijos ir Lietuvos respondentų požiūris į pranešimo tėvams apie patiriamus smurtinius veiksmus prieš patį vaiką yra panašus. Daugiau nei puse vaikų nėra įsitikinę, jog tėvai gali jiems padėti mokykloje iškulus problemoms. Tai gali rodyti menką vaikų tėvų emocinį ryšį arba pasitikėjimo nebuvimą. Turkijos mokyklose, kaip tik šiuo metu yra atkreiptas dėmesys į mažą tėvų ir vaikų bendravimą. Nuo 2011 metų pradžios visame Turkijos Duzce regione (tiriamose mokyklose taip pat) pradėtas vykdyti projektas „Tėvų mokymo programa“, kuri orientuota į tėvų vaikų santykius, bendravimą tarp mokytojo-vaiko-tėvų. Šio regiono Gubernatorius Hasan Erdogan savo oficialioje kalboje (2011.05.03) teigė, jog prioritetinga sritis yra švietimas. Pats Gubernatorius inicijavo projekto atsiradimą, prižiūri kaip jis vykdomas ir įvairiausiomis priemonėmis skatina sklaidą tėvams apie bendravimo su savo vaikais svarbą. Navaičio G. (2004, cit.

<http://www.baltai.lt/psichologija/viewtopic.php?f=38&t=426>) tyrimai rodo, kad iš svarbesnių problemų, dėl kurių paaugliai kreipiasi į psichologinę konsultaciją, apie 15-18% sudaro akivaizdžiai su šeima, kurioje paauglys gyvena, susiję sunkumai.“. Paauglio psichologinė savijauta priklauso ir nuo santykių su tėvais. Tėvų elgesys ir požiūris į vaikus lemia, kaip lengvai paauglys išsiugdys įvairius įgūdžius, įgis savarankiškumo, pasitikėjimo jėgomis, suformuos teigiamą savęs vertinimą. Jausdamas suaugusiųjų pagarbą sau, paauglys išmoksta gerbti ir vertinti save bei aplinkinius. Tad, turėdamas šiltus ir glaudžius santykius su tėvais, paauglys turėgalimybę efektyviau išspręsti kilusias jam problemas mokykloje ir tikėtina, jog pranešti tėvams apie smurtinius veiksmus prieš jį paauglys manys, jog šis būdas esti efektyvus ir realiai naudingas.

Paaugliams būdingas spontaniškumas, impulsyvus reagavimo būdas į vienus ar kitus reiškinius. 16 paveikslėlyje matoma, kaip respondentai vertina savo galimus veiksmus, kaip veiksmą muštis į užgauliojančio veiksmo atsaką.

16 pav. Nuomonė apie pasirengimo muštis parodymo efektyvumą, $p < 0.001$, n.

Įdomu tai, jog Turkijos moksleiviai nurodė, jog leisti suprasti jog muštis jei kas nors juos norės užgaulioti yra reikšmingai didesnis. Turkijos vaikai mano, jog tai yra labiau efektyvus būdas nei lietuvių respondentai. Šiuos duomenis siejant su pasitikėjimo savimi muštynių atveju atsakymais yra matomas skirtumas tarp šalių. Turkai labiau mano, jog jie nelaimės muštynių nei lietuviai, tačiau kaip apsigynimo parodomąją priemonę mano esančią efektyvesnę nei Lietuvos repondentai. Tikėtina, jog Turkijos moksleiviai gali save labai apginti parodant neverbalia forma, jog jie ginsis. Tai gali būti susiję ir su aukštesne suaugusiųjų jiems rodoma pagarpa, esančia drausmine sistema šalyje.

2.3.9. Turkijos ir Lietuvos mokytojų požiūrio į esamą drausminę padėtį mokyklose palyginimas

Žinoma, jog Turkijos ir Lietuvos tiek ekonominė, tiek kultūrinė padėtis skiriasi, tad ir mokyklose esanti drausminė sistema skirtinga. 6 lentelėje pateikiama mokytojų atsakymų duomenys, kuriais atskleidžiama mokyklose esama drausmine sistema ir mokytojų požiūris į ją.

6 lentelė

Mokytojų nuomonė apie mokyklose esančią drausminę padėtį, n

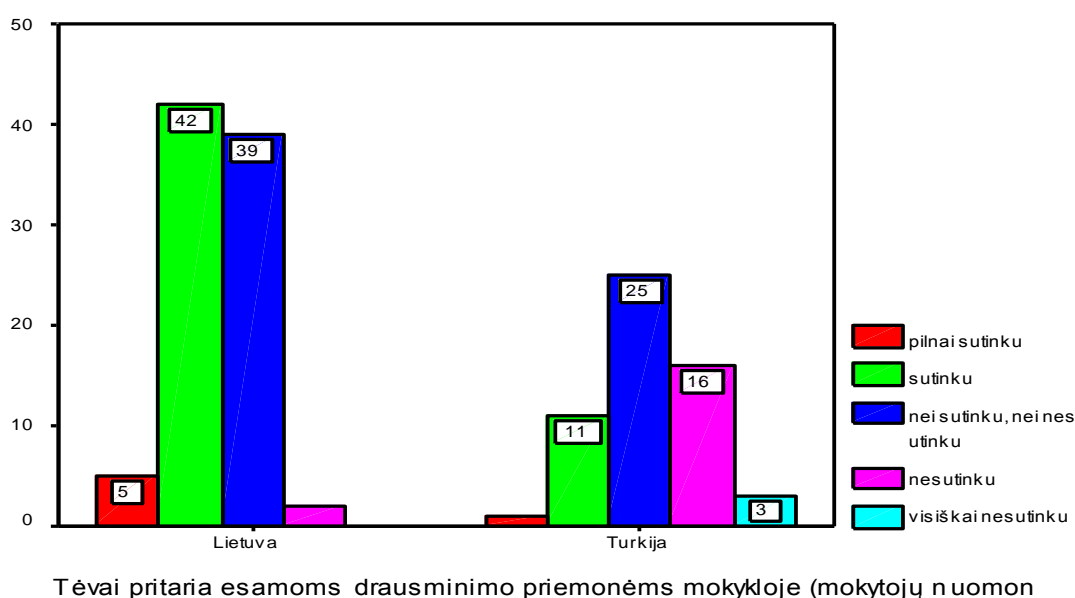
Eil. Nr.	Teiginiai	ŠALYS	Pilnai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei ne	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Reikšmingumo lygmuo, p
1.	Mokykloje griežtai laikomasi elgesio taisyklių	LT	3	29	43	12	2	0.000
		TR	2	6	10	29	9	
2.	Mokiniai žino mokyklos taisykles	LT	4	56	24	5	-	0.037
		TR	9	35	7	4	1	
3.	Nuobaudos už blogą elgesį yra skiriamos	LT	10	30	35	10	3	0.000
		TR	15	28	5	4	4	
4.	Mokiniai vienodai gauna tinkamą nuobaudą už prasižengimus	LT	4	27	40	17	-	0.000
		TR	4	34	6	10	2	
5.	Mokiniai žino kokios yra bausmės, jei pažeidžia mokyklos taisykles	LT	8	49	23	8	1	0.496
		TR	5	30	11	10	-	
6.	Mokiniai gauna teisingą ir nešališką bausmę	LT	12	43	24	7	2	0.005
		TR	-	28	15	13	-	
7.	Mokytojai žino mokyklos taisykles	LT	32	51	5	-	-	0.263
		TR	16	38	1	1	-	
8.	Tėvai pritaria esamoms drausminimo tradicijoms mokykloje	LT	5	42	39	2	-	0.000
		TR	1	11	25	16	3	
9.	Mokyklos personalas visada informuoja mokyklos vadovus apie pastebėtus mokinių nusižengimus	LT	5	43	30	10	1	0.387
		TR	5	29	12	10	-	
10.	Mokytojai savo iniciatyva (nepranešę administracijai) taiko nuobaudas mokiniams, kurie pažeidė mokyklos taisykles	LT	-	27	35	22	5	0.140
		TR	1	16	13	20	6	
11.	Bausmės už mokyklos taisyklių nesilaikymą yra skiriamos	LT	-	35	34	14	4	0.000

	susitarus bent dviem mokyklos atstovams, dirbantiems kartu	TR	20	29	5	1	1	
	Mokiniai gerbia mokyklos personalą	LT	1	36	38	10	3	0.000
		TR	6	43	5	2	-	
	Mokyklos personalas yra atsakingas už mokinius	LT	16	52	13	5	1	0.137
		TR	17	34	2	3	-	
	Mokiniai apie taisyklių pažeidimus mokyklos vadovams nepraneša	LT	1	12	60	12	3	0.000
		TR	6	21	19	9	1	
	Mokyklos personalui nerūpi mokiniai, kurie yra persekiojami arba kuriems baisu būti mokykloje	LT	2	6	13	39	25	0.017
		TR	1	10	19	19	7	

Apibendrinant respondentų atsakymus, atkreipiamas dėmesys, jog gali būti skirtingas mokytojų požiūris į tuos pačius dalykus. Taip pat, atkreipiamas dėmesys, jog Lietuvos mokytojų atsakymuose buvo daug nežinojimo. Turkijos mokytojai mano, jog mokiniai nesilaiko griežtai mokyklos elgesio taisyklių, o Lietuvos mokytojai mano, jog labiau vaikai laikosi taisyklių nei nesilaiko. Abiejų šalių respondentai sutinka, jog vaikai labiau žino elgesio taisykles, nei nežino. Abiejų šalių mokytojai vienodai teigia, jog jie taip pat žino mokyklos taisykles. Gali būti, jog Lietuvoje mažiau fiksuotas agresyvus vaikų elgesys mokykloje, kaip viena iš elgesio taisyklių (Priedas Nr. 6- Turkijos ir Lietuvos mokinių elgesio taisyklės mokykloje). Kita vertus, lyginant nuobaudų skyrimą mokiniams už blogą elgseną, išryškėjo reikšmingas skirtumas tarp šalių. Turkai mokytojai labiau sutinka, jog už blogą elgseną mokiniams yra skiriamos nuobaudos ir daugiau sutinka, jog bausmės visiems vienodai yra tinkamos. Tyrimo duomenimis, išryškėjo, jog turkų mokyklose bausmės skiriamos labiau bendradarbiaujant, t.y. susitarus bent dviem mokyklos mokytojams, skirtingai nei Lietuvoje. Tikėtina, kad didesnis pedagoginio personalo bendradarbiavimas didina budrumą ir netinkamo elgesio fiksavimą mokyklose, taip skatinant elgesio taisyklių laikymąsi. Tikėtina, kad tikslingas nuobaudų skyrimas gali mažinti smurtinio elgesio apraiškas, nes vaikai žino, jog jie gaus bausmę. Tai pastebima ir iš būdingiausių Turkijos moksleivių agresijos formų (3 lentelė) formų – įžeidinėjimas žodžiu ir stumtelėjimas, kurios yra mažiau pastebimos ir fiksuotos pedagogų. Mokinių elgesio taisyklės iš esmės turi panašumų tiek Lietuvoje tiek Turkijoje, tačiau tuo pačiu ir skirtingos (Turkijos taisyklės Priedas Nr.6). Priimant mokinį į mokyklą iki 16 metų Lietuvoje sutartis pasirašoma tik su tėvais, Turkijoje sutartis pasirašoma ir su tėvais, ir su moksleiviu. Šioje sutartyje yra nurodytos mokinio, tėvų, mokyklos pareigos ir atsakomybės, galimos pasekmės už sutarties nevykdymą. Abiejose šalyse mokyklos turi savop vidauselgesio taisykles. Skirtumas tas, jog Turkijos mokyklose taisyklės yra vienodos

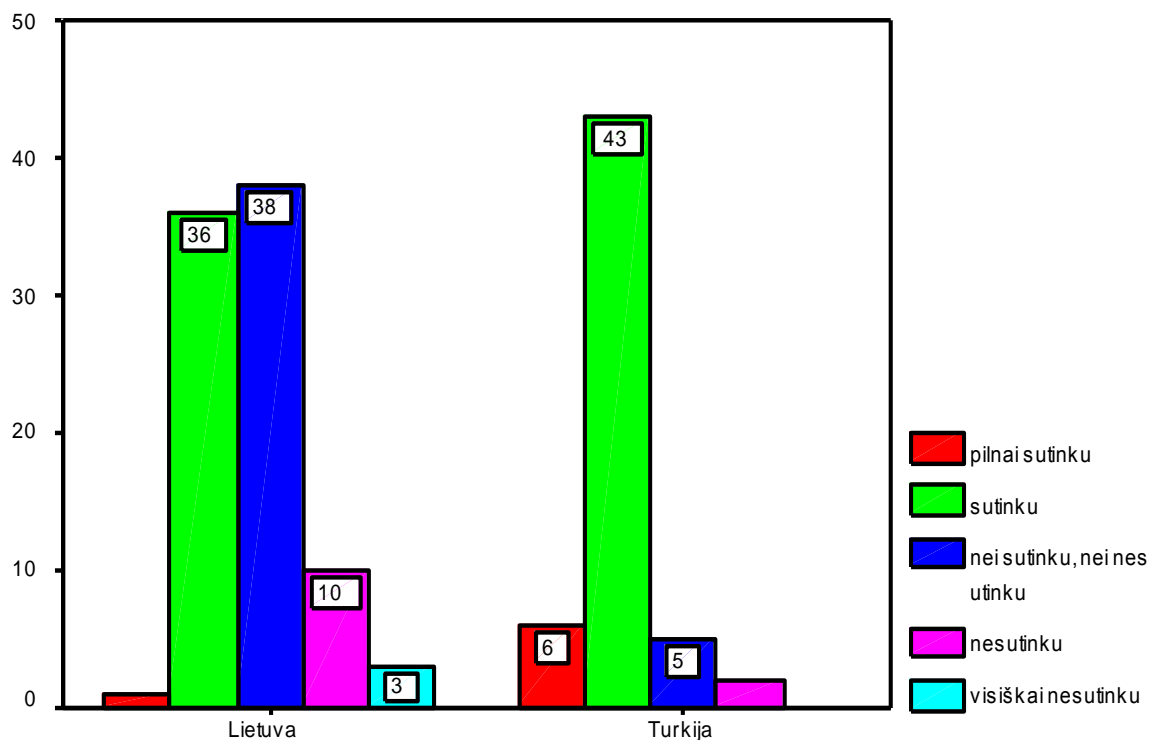
visame regione, nes jas nurodo Švietimo vadovas, kurios yra tvirtinamos regiono Gubernatoriaus ir persiunčiamos į visas to regiono mokyklas. Lietuvoje kiekviena mokykla gali turėti savas mokinio elgesio taisykles. Dėl taisyklių nesilaikymo Lietuvoje nėra apibrėžta konkrečios bausmės, tai vėl gi pati mokykla sprendžia iškilusias problemas, kita vertus Lietuvoje iki 16 metų mokykla negali šalinti mokinio, nes iki 16 metų mokslas yra privalomas. Turkijoje už fiksuotus tris pražengimus mokinys siunčiamas į vaikų rehabilitacijos tarnybą, kur specialistai nustato ar vaikas neturi fiziologinių, psichinių susirgimų ir jei vaikas yra sveikas jam surandama kita mokykla.

Įdomus skirtumas tarp šalių išryškėjo lyginant tėvų pritarimą esamoms drausminėms tradicijoms mokyklose, tai atskleista 17 pav.

17 pav. Tėvų pritarimas mokykloje esančiai drausminei sistemai mokytojų nuomone, $p < 0.001$, n.

Turkų respondentai mano, jog tėvai labiau nepitaria nei pritaria, skirtingai nei Lietuvos respondentai. Nesant vieningo sutarimo tarp mokytojų ir tėvų vyksta konfrontacija, kuri atspindi mokinių santykiuose su vaikais. Išryškėjo ir skirtumas tarp mokytojų savęs vertinimo, kuris matyti 18 paveiklėlyje.

Mokiniai gerbia mokyklos personalą

18 pav. Mokytojų nuomonė apie vaikų jiems rodomą pagarbą, $p < 0,001$, n.

Turkijos respondentai, skirtingai nei Lietuvos, teigia, jog juos mokiniai gerbia. Tačiau Lietuvos vaikai, tyrimo duomenimis pasitiki mokyklos vadovais labiau nei turkai ir apie taisyklių nesilaikymą dažniau praneša. Žinoma, jog Turkijoje mokytojo autoritetas yra didelis, jis turi skirtingos spalvos pasus kaip ir valstybės tarnautojai, visuomenėje yra gerbiamas ir išskiriamas. Gali būti, jog autoriteto baimė vaikus skatina susitvardyti ir elgtis tinkamai. Kita vertus, kaip nurodo Lapinskaitė (2010) Turkijos pradinėse ir pagrindinėse mokyklose vis dar privalomos musulmonų religijos, kultūros, teisės ir etikos pamokos, kuriose irgi ugdoma vaikų dorovė. Kita vertus viena opiausių problemų Turkijoje, dėl kurios diskutuojama siekiant priimti Turkiją į ES šalis yra žmogaus teisių apsauga. Kritinę žmogaus teisių padėtį nulėmė autoritarinė valstybės valdymo tradicija, karinių perversmų ir režimų periodai, auganti socialinė nelygybė bei pasikartojančios finansinės krizės. Visa tai lemia, kad žmogaus teisių suvaržymai yra tapę Turkijos kasdienybe. Tikėtina, jog autoritarinis valdymas, tikslų taisyklių žinojimas gali būti sąlyga mažesniai agresyvaus elgesio pasireiškimui mokyklose.

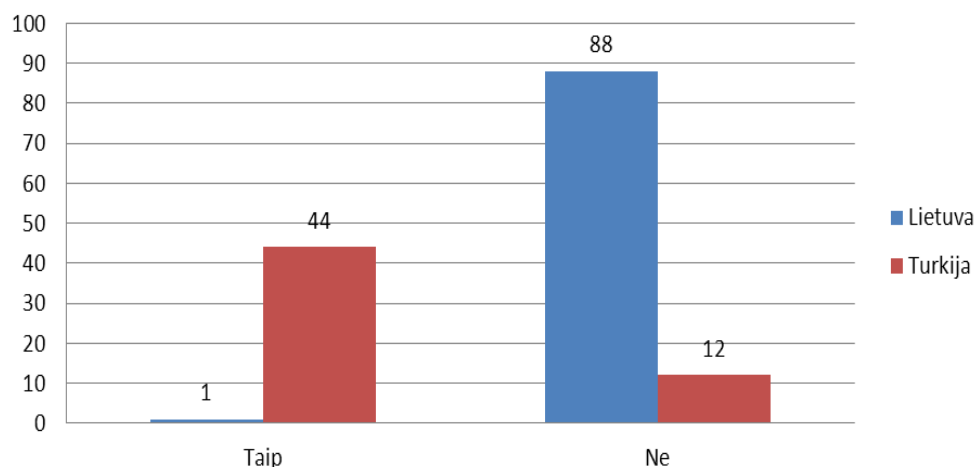
Analizuojant mokytojų duomenis apie jų pačių saugumą mokykloje ir teritorijoje už mokyklos ribų patikimai reikšmingo skirtumo nėra. Šie tyrimo duomenys yra pateikiami Priede Nr.5, 1-4 lentelėse.

Mokyklos teritorijoje, apylinkėse šalia mokyklos, mokyklos pastate pamokų metu ir prieš ar po pamokų abiejų šalių dauguma respondentų nurodė, jog jaučiasi labiau saugiai nei nesaugiai. Tačiau dalis mokytojų vis gi nurodė, jog jaučiasi nesaugiai. Apylinkėse šalia mokyklos 5,36% turkų mokytojų atsakė, jog jaučiasi itin nesaugiai ir 2,27% Lietuvos mokytojų. Daugiau nei į vieną teiginį, nei vienos iš šalių mokytoju nebuvo atsakė, jog jaučiasi itin nesaugiai. Tikėtina, jog apylinkėse, šalia mokyklose yra buvę smurtinių veiksmy, susiejant su mokytojų jaučiamu nesaugumo jausmu. Kita vertus, dažnai nutylima arba tiesiog garsiai nekalbama apie vaikų prieš mokytojus naudojama smurtą. Tiek Vakaruose, tiek Lietuvoje kai kurie autoriai (Karmaza et al.2007; Barkauskaitė ,2000; Targamadžė 1999; Bandūra,1983; Buttner,1998. 34) tyrinėję smurtą prieš mokytojus tyrimais įrodė, jog smurtas prieš mokytojus egzistuoja daugelyje šalių. V. Pruskus (2008, cit. Santalka, 2009:4) savo tyrimo išvadose teigia, *smurtas prieš mokytojus yra realiai mokykloje egzistuojantis reiškinys, atspindintis šiuolaikinėje visuomenėje vykstančius procesus ir jų pasekmes jaunimui, tarpusavio ir bendravimo su aplinkiniu pasauliu vertybinius prioritetus*. Mokinių smurtas prieš mokytojus taip pat yra vertinamas kaip visuomeninių kultūrinių santykių išraiška. Čia pasitarnauja ir smurto propagavimas žiniasklaidoje, smurtas šeimose, mokytojo profesijos menkinimas, užsitęsusi švietimo reforma.

Analizuojant kitus gautus rezultatus susijusius su mokytojų saugumu mokykloje, verta pastebėti, jog nebuvo nei vieno Turkijos respondento, kuris pamokų metu mokykloje jaustųsi nesaugus. Dauguma Turkijos mokytojų nurodė, jog jiems yra saugu mokykloje pamokų metu, o po arba prieš pamokas tik 3,57% turkų nurodė, jog nesaugu. Gali būti, jog nesaugumo jausmas, juntamas dėl patiriamų smurtinių veiksmy (gali būti psichologiniai) iš vaikų ar bendradarbių. Kadangi šiame tyrime nebuvo paklausta mokytojų apie nesaugumo priežastis, tad gali tai galima mokytojų subjektyvi nuomonė ar asmeninė patirtis neigiamai reaguoti į vienus ar kitus reiškinis

Vertinant mokytojų saugumą mokykloje, galima teigti, jog mokyklos pastate pamokų metu, kaip ir prieš pamokas bei po pamokų yra daugiau saugu. Kadangi keletas mokytojų nurodė, jog itin nesaugiai jaučiasi šalia mokyklos, tikėtina, jog visuomenėje, teritorijoje, kurioje gyvenama, būna smurtinių reiškiniy ir tai tik patvirtina literatūroje aprašytus duomenis, jog smurtinė elgsena yra būdinga visoms visuomenėms bei kultūroms.

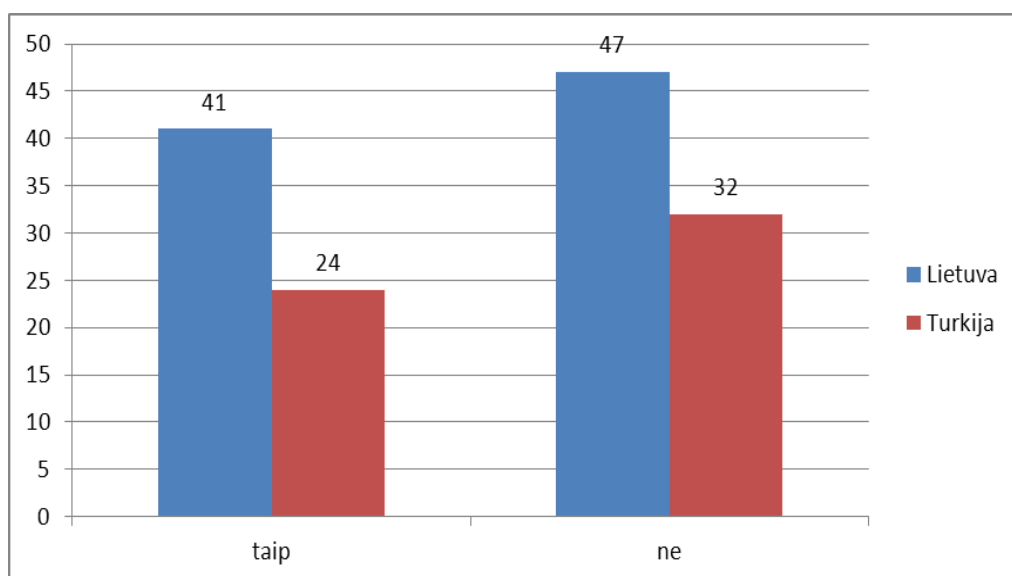
Ypač nustebino mokytojų atsakymai apie pačių mokytojų padarytą nusikaltimą. Tai pateikiama 19 pav.

19 pav. Mokytojų atsakymai apie nusikaltimo padarymą, $p < 0,001$, n.

Lietuvoje tik 1 respondentas nurodė, jog yra padaręs nusikaltimą, tuo tarpu Turkijos respondentai nurodė, jog net 44% turkų mokytojų nurodė, jog jie padarė nusikaltimą. Kadangi tyrime nebuvo paklausta kokio pobūdžio nusikaltimas, tad galimas daiktas, jog nusikaltimu turkai vadina religinių draudimų nepaisymą.

Tyrimo metu, mokytojų buvo paklausta ar paskutiniiais metais buvo mokykloje įvykęs smurtinis įvykis. 19 pav. nurodomi respondentų atsakymai.

20 pav. Mokykloje įvykęs smurtinis įvykis per pastaruosius metus, $p > 0,05$, n.

Vertinant gautus rezultatus, nors reikšmingo skirtumo tarp šalių nėra, įdomu yra tai, jog ir 2002 m. vykęs Pasaulinės sveikatos organizacijos tarptautinis tyrimas atskleidė, jog patiriančių patyčias ir besityčiojančių iš kitų vaikų skaičius iš 35 valstybių yra didžiausias. Šiame tyrime taip pat iširta, jog Lietuvos vaikai dažnai patiria smurtinius veiksmus iš bendraamžių ar patys taip daro, smurtinių veiksmų lygis ženkliai viršija Turkijos moksleivių veiksmus, tačiau

mokytojų daugiau nei pusė – 53 % teigia, jog smurtinių veiksmų mokykloje per metus nebuvo. Turkijos mokytojų 42,8% teigia, kad smurtinių veiksmų nebuvo. Tikėtina, jog pedagogai mažai bendrauja tarpusavyje, nėra viešumo apie tai arba pedagogams tiesiog nerūpi kas vyksta ne pamokų metu, nors tyrimo metu, dauguma pedagogų teigė, jog jiems rūpi mokiniai, kurie yra persekiojami arba kuriems baisu būti mokykloje. Tyrime taip pat iširta, jog Turkijos mokytojai tarpusavyje labiau bendradarbiauja dėl bausmių nei Lietuvos mokytojai. Gali būti, jog viešumas, vieningesnės mokytojų nuostatos į bausmes sąlygoja agresyvaus elgesio mažinimą mokyklose. Gauti duomenys papildo jau esamas žinias, jog sprendžiant iškilusias problemas daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama santykiams tarp ugdymo veikėjų, nes, kaip parodė ir šis tyrimas, tikėtina, kad mažinant smurtinę elgseną bendradarbiavimas tarpusavyje atlieka svarbų vaidmenį mažinant smurtinį elgesį. Specialistų darbas pirmiausia turėtų būti sutelktas į pozityvių ir bendradarbiavimu paremtų santykių skatinimą ir ugdymą mokykloje.

2.4. Prevencinio darbo su agresyviais ir patyrusiais smurtinius veiksmus paaugliais efektyvumo įvertinimas.

Siekiant įvertinti prevencinio darbo efektyvumą, prieš užsiėmimus surinkta informacija apie visus 10 mokinių (1 kartas) buvo palyginta su apklausų rezultatais užsiėmimams pasibaigus (2 kartas). Čia pateikta trumpa Panevėžio rajono Pajstrio rajono Zikaro vidurinės mokyklos prevencinės darbo grupės pasiekimų apžvalga. Grupė dirbo pagal SPARK programos metodiką (Dr. Waterman, J., 2000).

SPARK mokymo programos dalyviai buvo atvykę iš problemų turinčių šeimų, kuriose vaikai jautėsi nelaimingi ir patyrė visuomenės smurtą. Nors .6 mokiniai gyveno su abiem tėvais, 4 gyveno tik su vienu iš tėvų. Be šeimos problemų, SPARK mokymo programos dalyviai parodė ypatingai didelę visuomenės smurto patirtį. Pavyzdžiui, 2 vaikai matė ką nors kėsinantį žudyti, viena iš dalyvių matė kaip tėtis puolė prieš mamą su peiliu ir pan.. Patirto smurto rezultatas – daugybė žalingų pasekmių, įskaitant psichologinius sunkumus, sumažėjusią savigarbą, padidėjusį fizinį agresyvumą, bendraamžių atstūmimas, nepasitikėjimas savimi ir pan..

Tiriamos grupės nariai parodė akivaizdžių pokyčių skirtingose sferose - akivaizdžiai įgavo daugiau savigarbos ir psichologinio stabilumo, įskaitant sumažėjusį pyktį, depresiją ir potrauminį stresą, o taip pat pastebimai padidinti savigarbos lygį.. Galiausiai, tiriamosios grupės dalyviai pasijuto labiau prisirišę ir susiję su kitais SPARK grupės užsiėmimuose dalyvaujančiais bendraamžiais. SPARK mokymo programa yra efektyvi daugeliu atveju, įskaitant akademinis tikslus ir pasiekimus, psichologinį stabilumą, savigarbą, bendravimą su bendraamžiais ir dalyvavimą gaujų veikloje. Nors SPARK mokymo programos dalyviai parodė pasiekimų įvairiose srityse, jie yra pakankamai nedideli. Pavyzdžiui, nors keletas pradėjo gauti geresnius lietuvių kalbos pažymius, jų pažymiai vis dar yra pakankamai prasti. Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad mokiniai, dalyvaujantys mūsų užsiėmimuose priklauso rizikos grupėms, jie susiduria su tokiais stresą sukeliančiais veiksniais, kaip skurdas, visuomenės smurtas ir šeimyninės problemos. Kitas galimas paaiškinimas yra pats tyrimas. Paprastai trumpi ir riboti tyrimai duoda mažai rezultatų, ypač tie, kuriuose dalyvauja paaugliai (žr. Kazdin, 1993). Kaip ir kitų tyrimų metu nesitikėta dramatiškų pokyčių, nes tokie pasiekimai reikalautų intensyvių, sudėtingų, ilgalaikių ir brangių intervencijų. Tikėtina, kad po kelių mėnesių ar metų mokiniai ir toliau tobulės, naudodami įgūdžius, kuriuos įgijo mokymų metu .

Bendrai, grupės užsiėmimai davė naudos daugelyje sričių, įskaitant akademinis pasiekimus, psichologinį stabilumą, savigarbą, bendravimą ir ryšį su bendraamžiais ir dalyvavimo gaujų veikloje alternatyvas. SPARK mokymo programa yra taikoma įvairioms

paauglių grupėms, įskaitant paprastus ir rizikos grupei priklausančius paauglius, siekiant išspręsti rimtas elgesio, emocines ir/ar mokslo problemas.

Nors mokyklose vyksta įvairūs prevenciniai renginiai, akcijos prieš patyčias, mokiniai dalyvauja ir regionų organizuojamuose renginiuose, tačiau “nurašyti”(smurtaujantys, atstumti, emociškai uždari) vaikai paprastai neįsitraukia. Įvairios prevencinės programos puikus būdas įtraukti elgesio, emocijų problemų turinčius, mokymosi motyvacijos stokojančius mokinius į grupinę veiklą siekiant efektyvesnio smurtinių veiksmų mokykloje mažinimo bei emocinės gerovės atstumtam vaikui.

IŠVADOS

1. Nepaisant skirtingų sociokultūrinių veiksnių įvairios smurtinio elgesio formos egzistuoja tiek Turkijos, tiek Lietuvos mokyklose.
2. Patvirtinta hipotezė, jog skirtingi socialiniai, kultūriniai ir religiniai veiksniai sąlygoja skirtingą smurtinį ir tyčiojimosi elgesio dažnį mokykloje tarp bendraamžių. Lietuvos paaugliai dažniau patiria smurtinių veiksnių prieš juos pačius bei patys dažniau smurtauja mokyklose nei Turkijos vaikai.
3. Patvirtinta hipotezė, jog drausminė sistema ir aiškios taisyklės tiek visuomenėje, tiek mokykloje sąlygoja mažesnę agresijos lygį tarp bendraamžių mokykloje. Turkijos mokyklose esti konkretesnės elgesio taisyklės, aiškesnė nuobaudų sistema, griežtas religinis auklėjimas sąlygoja mažesnę agresyvaus elgesio lygį.
4. Skirtinga dažniausiai patiriama smurtinio elgesio forma Lietuvos ir Turkijos mokyklose. Lietuvos mokyklose dažniausiai vaikai patiria ir patys smurtauja verbaliai – įžeidinėjimas žodžiu. Turkijos mokyklose dažniausiai vaikai patiria ir patys smurtauja neverbaliai – stumia kitą ir patys patiria stūmimą dažniausiai.
5. Turkijos ir Lietuvos mokyklose paauglių mažiausiai patiriama ir pačių vaikų naudojama smurtinės elgsenos forma tarp bendraamžių yra vienoda, tai - užsipuolimas ginklu.
6. Skirtingi sociokultūriniai, religiniai skirtumai sąlygoja skirtingą lyčių smurtinių veiksnių patirimą bei jų atlikimą. Turkijos moterų išlaisvėjimo banga tarp stereotipinės moters sampratos gali įtakoti aukštesnę mergaičių agresyvumo lygį. Turkijos mergaitės yra linkę labiau ketinti muštis bei patiria daugiau smurtinių veiksnių prieš jas nei Turkijos berniukai. Lietuvoje berniukai yra labiau smurtaujantys ir patiriantys smurtinius veiksmus prieš juos pačius nei Lietuvos mergaitės.
7. Mokytojų bendradarbiavimas nustatant taisykles bei aiškias pasekmes už taisyklių nesilaikymą, stiprus religinis auklėjimas tiek visuomenėje, tiek mokykloje sąlygoja didesnę moksleivių savireguliaciją ir mažesnę agresijos lygį tarp bendraamžių mokykloje.
8. SPARK prevencinė programa puikus būdas įtraukti elgesio, emocijų problemų turinčius, mokymosi motyvacijos stokojančius mokinius į grupinę veiklą siekiant efektyvesnio smurtinių veiksnių mokykloje mažinimo bei emocinės gerovės atstumtam vaikui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aronson, E. (2008). *The social animal*. (10th ed.). New York:Worth/Freeman.
2. Baron, P, R. (1997). *Agressija (Human Aggression)*. Sankt-Peterburg: Piter.
3. Benbenishty, R. Astors, R. (2008). *School violence in an international context a call for global collaboration in research and prevention*. International Journal of Violence and School – 7 – December 2008. [Cited 2011-02-20]: Avialabe from internet: <http://www.ijvs.org/files/Revue-07/04.-Benbenishty-Ijvs-7.pdf>.
4. BNS. (2011). *Tyrimas: Lietuva – tarp šalių, kurių pajamas vienam gyventojui yra mažos*. Lietuvos profesinių sąjungų konfederacija. [Žiūrėta2011-04-12]. Prieiga per internetą: <http://www.lpsk.lt/?lang=lt&mID=3&id=3208>.
5. *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas*. IV leidimas. (2000). Red. Kolegija: Keinys, S. ir kt. Vilnius: P. 603
6. Dahlberg LL, Krug EG.(2002). *Violence-a global public health problem*.Geneva: Swedzerland: World health organizacion.
7. Differences between Christianity and Islam. [Cited 2011-04-20]. Avialabe from internet: <http://www.seiyaku.com/reference/chrislam-differences.html>.
8. Dr. Waterman, J. (2000). *SPARK programa*. Psichologijos katedra, UCLA, 405 Hilgard pr., Los Andželas, CA 90095-1563.
9. Eslea, M., Menesini, E., Morita, Y.O“Moore, M, Moea-Merchan, Ja, Pereira, B, (2004). *Friendship and loneliness among bullies and victims:Data from seven countrys*. J. Aggr Behav; 30.71-83
10. Frankl, Viktor E. (2008). *Sielogyda.Gydytojo rūpestis – siela*. Vilnius:Vaga.
11. Freudas, S. (2009). *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Vilnius:Vaga.
12. Gailienė, D. (1998). *Jie neturėjo mirti*. Savižudybės Lietuvoje. Vilnius.
13. Gailienė, I. (2002) *Psichikos sveikatos prielaidos studijuojantiems psichologija* III.Šiauliai: Šiaulių universitetas.
14. Giddens, A. (2005). *Sociologija*. Poligrafija ir informatika.
15. Giligan,J. (2002). *Smurto prevencija*.Vilnius:Eugrimas.
16. Gould, M, S., Wallenstein,S., Kleinman, M. (1990). *Time–space clustering of teenage suicide*. Am . J Epidemiol 131:71–78.
17. Jaras, A. (2008). *Paauglių savižudiško elgesio ir jo ryšių su psichikos sutrikimais, asmenybės ypatumais bei psichosocialiniais veiksniais vertinimas*. (daktaro disertacija, Kauno medicinos universitetas). [Žiūrėta2011-03-12]. Prieiga per internetą: (http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2008~D_20081001_110902-28259/DS.005.0.01.ETD_2011.04.22).
18. Jimerson, S., Nickerson, A., Mayer, M., Furlong, M. (2006). *Handbook of School Violence and School Safety. From Research to Practice*. Routledge.
19. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Metodinė priemonė bakalaurams ir magistrantams. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
20. Karmaza, E; Grigutytė, N. Karmaza,E,G. (2007). *Smurtas mokykloje:prevencija ir pagalba*.Vilnius.
21. Kralikauskas, J. (1993). *Psichologijos įvadas*. Kaunas: Šviesa.
22. Lapinskaitė, K. (2010). *Turkijos stojimo į europos sąjungą perspektyvų analizė: politinis, kultūrinis ir žmogaus teisių aspektai*.(Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas). [Žiūrėta2011-03-12]. Prieiga per internetą: (http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20100616_113940-60318/DS.005.0.02.ETD_2011.04.20).

23. *Lietuvos vaikai.* (2001). Statistikos rinkinys. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
24. LR Seimas. (2011). *Žmogaus teisių komitetas siūlo įstatyme apibrėžti patyčių sąvoką.* Teisės informacijos portalas. [Žiūrėta 2011-03-23]. Prieiga per internetą: www.teisingumas.lt/naujienos/aktualijos/zmogaus-teisu-komitetas-siulo-istatyme-apibrezi-patyciu-savoka.
25. LS Statistikos Departamentas. Skyrybų statistika. [Žiūrėta 2011-04-21]. Prieiga per internetą. www.stat.gov.lt/news/view?id=9388&PHPSESSID=710cf1edd22b00377723fd9c740d.
26. Markevičienė, A., Blažys, V. (2000). *Fizinis ir psichologinis smurtas*. Pfare projektas. Vilnius: LR sveikatos apsaugos ministerija.
27. Millstein SG, Irvin CE, Adler NE et al. (1992;). *Health-risk behaviors and health concerns among young adolescents. Pediatrics*, 3:442-8.
28. Myers, D, G. (2000). *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika. 2000. (15-16)
29. Monaco Launch Conference. (2010). Pranešimas: *Children rights*. [Cited 2011-04-09]. Avialabe from internet. <http://www.docstoc.com/docs/49945249/Monaco-Launch-Conference>
30. Olweus, D. (1993). *Bullying at school*. Oxford: Blackwell.
31. *Paauglių psichologija.* (2004). Psichologija informacija besidomintiems. Pranešimas: 1829. [Žiūrėta 2011-02-20]. Prieiga per internetą. <http://www.baltai.lt/psichologija/viewtopic.php?f=38&t=426>.
32. Pelegrini, A, D., Long, J.D. (2002). *A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transmission from primary school through secondary school. British Journal of Developmental Psychology*, 20, 259-280.
33. Percentage of New Marriages which End in Divorce, in Selected Countries (2002). World Divorce Statistics. [Cited 2011-04-01]. Avialabe from internet. www.divorcemag.com/statistics/statsWorld.shtml.
34. Pilkauskaitė, R. (1999). Psichologinės paauglių problemos ir konsultavimas. *Vaičių psichologinis konsultavimas*, Vilnius: Valstybinis psichikos sveikatos centras.
35. Porat, F. (1991). *Savigarba*. Kaunas: Menta.
36. Povilaitis, R., Jasiulionė, J, S. (2008). *Mokykla gali įveikti patyčias*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
37. Radzevičiūtė, A. (2007). Turkija: tarp Europos ir tradicinio islamo. [Žiūrėta 2011-03-20]. Prieiga per internetą: <http://www.geopolitika.lt/?artc=820>.
38. Rubšys, A. (1987). *Islamas*. Broklinas.
39. Santalka. (2009). *Filologija. Edukologija*. t,17,nr.4. ISSN 1822-430X print/1822-4318 online
40. *Skyrybų statistika*. (2010). WordPress.com site. [Žiūrėta 2011-04-21]. Prieiga per internetą. <http://wertyyy.wordpress.com/2010/11/23/skyrybu-statistika/>.
41. Socialinis darbas. (2007). *Asocialaus elgesio ir saitų su mokykla sąsajos paauglystėje*. Nr. 6(2).
42. Šiaulių universitetas. Edukologijos fakultetas. Edukologijos katedra. (2010). *Socialinis ugdymas: Smurto ir patyčių prevencija ugdymo įstaigose*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
43. Türküm, A, S. (2010). *Stance against Violence at Schools: School Staff's Ethical Roles in the Well-Being of Students in Turkey*. Cultura: International Journal of Philosophy of Culture and Axiology, vol. VII, no. 2/2010. [Cited 2011-04-11]. Avialabe from internet: www.international-journal-of-axiology.net/articole/nr14/art11.pdf.
44. Krug E, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R. (2002.). *World report on violence and health: a summary*. Geneva: World Health Organization.

45. Zirpoli, T. J. (2008). *Aggressive Behavior*. Edition, p. 440-448. [Cited 2011-04-20]:
Avialabe from internet: <http://www.education.com/reference/article/aggressive-behavior/>
46. Žukauskienė, R. (2001). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Mokinių forma

TARPREGIONINIS PRASIŽENGIMŲ IR SAUGUMO MOKYKLOSE TYRIMAS

Instrukcija

Jūs buvote pasirinktas dalyvauti tyrime apie prasižengimus ir saugumą mokykloje. Vyresnių klasių mokiniai iš Panevėžio rajono (Lietuva) ir Duzce rajono (Turkija) dalyvaus šiame tyrime. Prašome pasistenkite ir pasakykite tiesą. Norėdami apsaugoti jūsų privatumą ir atsakymų slaptumą, prašome, nerašykite savo vardo ant šio klausimyno. Tai ne testas. Daugelis klausimų neturi nei gerų, nei blogų atsakymų. Prieš pažymėdami savo atsakymą kiekvieną klausimą atidžiai perskaitykite. Kiekvienam klausimui pažymėkite tik vieną atsakymą, nebent instrukcijos jums liepia „pažymėkite visus tinkamus“.

BŪTINAI ATSAKYKITE Į VISUS KLAUSIMUS.

Jeigu jums reikia pagalbos, klauskite mokytojo. Dirbkite vienas ir nekalbėkite su kitais mokiniais, kol atsakinėjate į klausimus. Jūs galite uždengti savo atsakymus popieriaus lapu kol dirbate. Žymėjimui naudokite pieštuką, žymėkite pasirinktą variantą apbraukdami varianto raidę pvz.: **(c)**, o lentelėse tinkamo varianto skaičių pvz.: **(4)**

- 1. Kiek tau metų?**
 - a) 14 arba jaunesnis
 - b) 15
 - c) 16
 - d) 17
 - e) 18 arba vyresnis
- 2. Kurioje klasėje tu mokaisi?**
 - a) aštuntoje
 - b) devintoje
 - c) dešimtoje
 - d) vienuoliktoje
- 3. Tu esi berniukas ar mergaitė?**
 - a) berniukas
 - b) mergaitė
- 4. Su kuo gyveni? (pažymėkite visus tinkamus atsakymus)**
 - a) mama arba pamote
 - b) tėčiu arba patėviu
 - c) močiute ir/ arba seneliu
 - d) broliu(-iais) ir/arba seserimi(-is)
 - e) kitais giminėmis
 - f) įtėviu(-iais) (globėjais)
 - g) kita
- 5) Koks tavo tėvų socialinis statusas?**
 - a) gyvena kartu
 - b) gyvena atskirai
 - c) yra oficialiai išsiskyrę
 - d) tėvai mirę
 - e) kita _____
- 6) Jei tėtis dirba, koks jo darbas?**

.....
- 7) Jei mama dirba, koks jos darbas?**

.....
- 8. Koks tavo tėvo išsilavinimas?**
 - a) gali tik skaityti ir rašyti
 - b) baigęs pradinę mokyklą (klases)
 - c) baigęs vidurinę mokyklą
 - d) baigęs aukštesniąją mokyklą
 - e) studijuoja universitete
 - f) turi aukštąjį (universitetinį) išsilavinimą
- 9. Koks tavo mamos išsilavinimas?**
 - a) gali tik skaityti ir rašyti
 - b) baigusi pradinę mokyklą (klases)
 - c) baigusi vidurinę mokyklą
 - d) baigusi aukštesniąją mokyklą
 - e) studijuoja universitete
 - f) turi aukštąjį (universitetinį) išsilavinimą
- 10. Kokios vidutiniškos tavo šeimos pajamos per mėnesį?**
 - a) 0-600 Lt

- b) 601-800 Lt
- c) 801-1000 Lt
- d) 1001-1500 lt
- e) 1500-2000 Lt
- f) 2000 ir daugiau Lt

11. Kiek brolių ar seserų (su tavim) yra šeimoje? Kiek iš viso vaikų šeimoje?

- a) vienas
- b) du
- c) trys
- d) keturi
- e) penki ir daugiau

12. Kuris vaikas šeimoje esi?

- a) pirmas (vyriausias)
- b) antras
- c) trečias
- d) ketvirtas
- e) penktas ar vėlesnis

13. Pažymėk, kaip tu sutinki ar nesutinki su sekančiais teiginiais.

Greičiausiai aš primuščiau, jeigu: kas nors	Labai sutinku	Sutinku	Nežinau	Nesutinku	Visiškai nesutinku
a) pastumtų mane	1	2	3	4	5
b) bandytų pradėti muštynes	1	2	3	4	5
c) baugintų, uitų mane	1	2	3	4	5
d) liežuvautų apie mane	1	2	3	4	5
e) nepagarbiai elgtųsi arba įžeidintų mane	1	2	3	4	5

14. Pažymėk ar sutinki, ar nesutinki su šiais teiginiais: apibrauk atsakymą, su kuriuo sutinki

	Tiesia	Netiesia	Nežinau
a. Jei aš mušiuosi, tikėtina, kad laimėsiu.	1	2	3

15. Kiek efektyvūs yra šie būdai, kad išvengtumėt smurto mokykloje?

	Labai efektyvu	Efektyvu	Šiek tiek efektyvu	Neefektyvu	Visai neefektyvu
a. Leisti kitiems suprasti, kad jei reikės, tu mušiesi	1	2	3	4	5
b. Grasinti ginklu	1	2	3	4	5
c. Nešiotis ginklą	1	2	3	4	5
d. Pranešti mokyklos vadovybei	1	2	3	4	5
e. Pranešti tėvams	1	2	3	4	5

16. Pažymėk kaip sutinki, ar nesutinki su šiuo teiginiu.

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
Kartais suaugusieji mano mokykloje manęs negerbia	1	2	3	4	5

17. Ar esi atsinešęs(-usi) kokį nors ginklą į mokyklą per paskutines 30 dienas?

Taip	Ne	Jei taip, tai kodėl? (apsiginti, kitą sužeisti, pagąsdinti ir t.t.)
1	2	

18. Per paskutines 30 dienų, kiek kartų (jei išvis taip buvo) kas nors mokykloje ar mokyklos teritorijoje padarė tai tau specialiai?

	Niekada	1-2 kartus	3-5 kartus	6-9 kartus	10 ar daugiau kartų
a) sudavė, smogė kumščiu ar pliaukštelėjo	1	2	3	4	5
b) spyrė ar pakišo koją	1	2	3	4	5
c) stūmė	1	2	3	4	5
d) sudavė daiktu	1	2	3	4	5
e) prirėmė	1	2	3	4	5
f) patraukė, užlaužė, suspaudė ar sužnybė kurią nors kūno dalį	1	2	3	4	5
g) rodė gestus, kad tave pagąsdintų	1	2	3	4	5

h) seksualiai priekabiavo	1	2	3	4	5
i) seksualiai užpuolė	1	2	3	4	5
j) įžeidė žodžiu	1	2	3	4	5
k) užsipuolė ginklu	1	2	3	4	5

19. Per paskutines 30 dienų, kiek kartų tu mokykloje ar mokyklos teritorijoje padarei tai kam nors kitam specialiai?

	Niekada	1-2 kartus	3-5 kartus	6-9 kartus	10 ar daugiau kartų
a) sudavei, smūgiavai kumščiu	1	2	3	4	5
b) spyrei ar pakišai koją	1	2	3	4	5
c) stūmei	1	2	3	4	5
d) sudavei daiktu	1	2	3	4	5
f) patraukei, užlaužei, suspaudei ar sužnybei kurią nors kūno dalį	1	2	3	4	5
g) panaudojai gestus, kad kitą pagąsdintum	1	2	3	4	5
h) seksualiai priekabiavai	1	2	3	4	5
i) seksualiai užpuolei	1	2	3	4	5
j) įžeidei žodžiu	1	2	3	4	5
g) užsipuolei kitą ginklu	1	2	3	4	5

Priedas Nr. 2. Personalo forma.

TARPREGIONINIS PRASIŽENGIMŲ IR SAUGUMO MOKYKLOJE TYRIMAS

(Instrukcija)

Jūs buvote pasirinktas dalyvauti tyrime apie prasižengimus ir saugumą mokykloje. Kitų mokyklų personalas iš Panevėžio rajono (Lietuva) ir Duzce rajono (Turkija) dalyvaus šiame tyrime, pagal Comenius Regio projektą. Prašome būti visiškai sąžiningais, atsakant į klausimus. Norint apsaugoti jūsų privatumą ir atsakymų slaptumą, nerašykite savo vardo ant šio klausimyno.

Prieš pažymėdami savo atsakymą kiekvieną klausimą atidžiai perskaitykite. Žymėkite pieštuku. *Žymėkite pasirinktą variantą apibraudami varianto raidę pvz.: (c), o lentelėse tinkamo varianto skaičių pvz.: (4)*

Kiekvienam klausimui pažymėkite tik vieną atsakymą, nebent instrukcijos jums liepia „pažymėkite visus tinkamus“.

1- Ar Jūs :

- a- vyras
- b- moteris

3- Koks Jūsų socialinis statusas?

- a- Susituokęs (-usi)
- b- Nevdęs (netekėjus)
- c- Išsiskyręs (usi)
- d- Gyvenate atskirai

2- Kokios jūsų pareigos ?

- a- Mokyklos administratorius/ė
- b- Mokytoja(-s)
- d- Klasės auklėtoja (-s)

4- Kiek metų dirbate šioje mokykloje?

- a- iki 2 metų
- b- 2-4 metus
- c- 4-6 metus
- d- 6-8 metus
- e- 8-10 metus
- f- 10 ir daugiau

metų

5 - Nurodykite kaip Jūs sutinkate su šiais teiginiais vertindami dabartinę mokyklą, kurioje dirbate ir jos mokinius.

		Pilnai sutinku	sutinku	Nei sutinku nei nesutinku	nesutinku	Visiškai nesutinku
A	Mokykloje griežtai laikomasi elgesio taisyklių	1	2	3	4	5
B	Mokiniai žino mokyklos taisykles	1	2	3	4	5
C	Nuobaudos už blogą elgesį yra skiriamos vienodai ir be nuolaidžiavimų .	1	2	3	4	5
D	Mokiniai gauna tinkamą nuobaudą už pažeidimus.	1	2	3	4	5
E	Mokiniai žino kokios yra bausmės, jei pažeidžia mokyklos taisykles.	1	2	3	4	5
F	Mokiniai gauna teisingą ir nešališką svarstymą, jei jie yra apklatinti mokyklos	1	2	3	4	5

	taisyklių pažeidimu.					
G	Mokytojai žino mokyklos taisykles	1	2	3	4	5
H	Tėvai pritaria esamoms drausminimo tradicijoms mokykloje.	1	2	3	4	5
I	Mokyklos personalas visada informuoja mokyklos vadovus apie pastebėtus mokinių nusižengimus.	1	2	3	4	5
J	Mokytojai, savo iniciatyva (nepranešę administracijai) taiko nuobaudas mokiniams, kurie pažeidžia mokyklos taisykles.	1	2	3	4	5
K	Bausmės už mokyklos taisyklių nesilaikymą yra skiriamos, susitarus bent dviems mokyklos atstovams, dirbantiems kartu.	1	2	3	4	5
L	Mokiniai gerbia mokyklos personalą	1	2	3	4	5
M	Mokyklos personalas yra atsakingas už mokinius	1	2	3	4	5
N	Mokiniai apie taisyklių pažeidimus mokyklos vadovams nepraneša.	1	2	3	4	5
O	Mokyklos personalui nerūpi mokiniai, kurie yra persekiojami arba kuriems baisu būti mokykloje.	1	2	3	4	5

6- Nurodykite kaip saugiai ar nesaugiai jaučiatės paminėtose vietose.

		Labai saugu	Saugu	Normalu	Nesaugu	Itin nesaugu
A	Mokyklos pastate pamokų metu	1	2	3	4	5
B	Mokyklos pastate prieš arba po pamokų	1	2	3	4	5
C	Mokyklos teritorijoje	1	2	3	4	5
D	Apylinkėse šalia mokyklos	1	2	3	4	5

7- Ar esate padaręs nusikaltimą (pažeidęs įstatymus) per šiuos metus?

a –Taip b- Ne

8- Ar buvo mokykloje smurtinis įvykis per pastaruosius metus?

a –Taip b- Ne

9- Kokia, Jūsų manymu, technika (metodika) turėtų būti taikoma mokykloje, kad būtų vykdoma efektyvi smurto prevencija.

.....

.....

.....

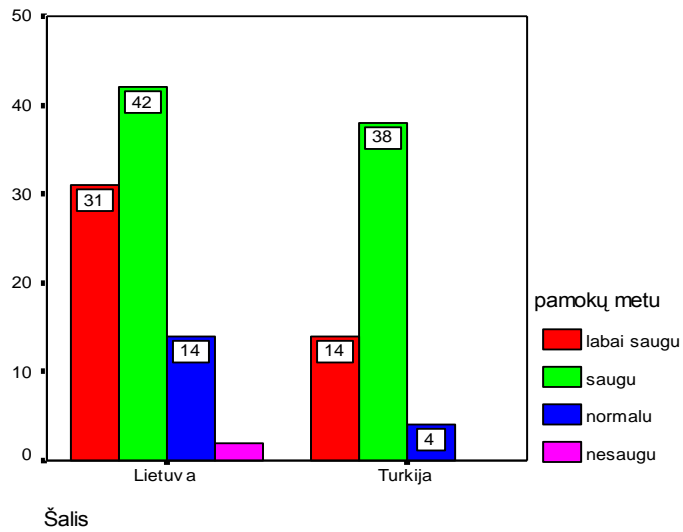
.....

.....

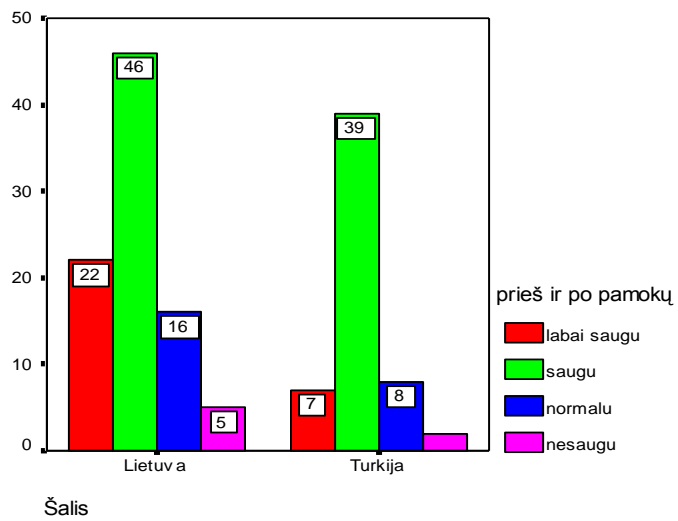
.....

.....

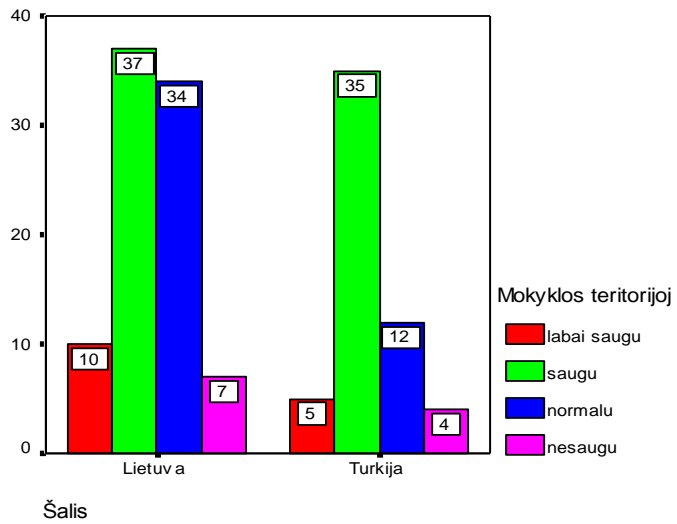
Priedas Nr. 3. Mokytojų nuomonė apie jų pačių saugumą mokykloje ir už mokyklos ribų

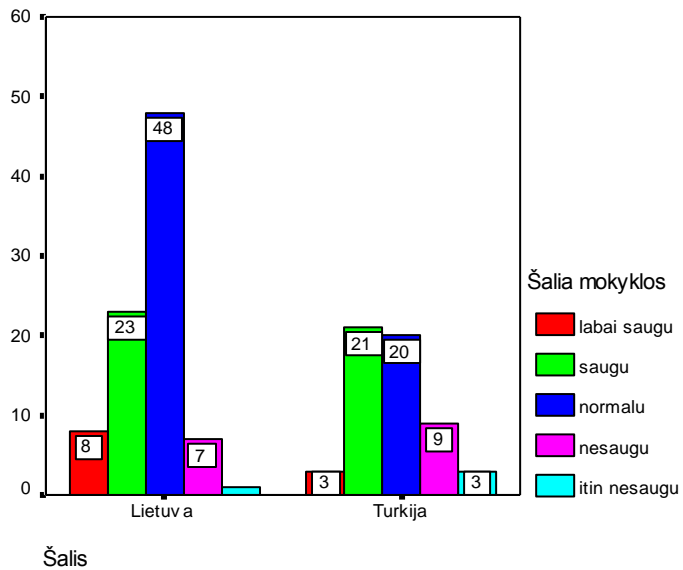
21 pav. Mokytojų saugumas mokyklos pastate pamokų metu, $p > 0.05, n$.

22 pav. Mokytojų saugumas mokyklos pastate prieš ir po pamokų, $p > 0.05, n$.

23 pav. Mokytojų saugumas mokyklos teritorijoje, $p > 0.05, n$.

24 pav. Mokytojų saugumas šalia mokyklos teritorijos, $p > 0.05, n$.

Priedas Nr. 4. Turkijos mokinių elgesio taisyklės mokykloje.

Turkish School Rules

- All Students and staff will do their part to make school a positive place to learn.
- Students will be on time every day to all classes each day.
- Students will come prepared to learn each period with pencil, paper, 3-ringed binder, student planner and any other materials requested by teachers.
- Students and staff will behave respectfully towards self, students, and adults.
- All students will have a planner / hall pass while in the halls during class time and display appropriate hall behavior and language at all times.
- Cell phones or pagers that are heard or seen during the school day will be confiscated by a staff person and given to an administrator. Cell phones and pagers may be used on school grounds before and after school hours.
- Radios/CD/MP3 players are not to be played on school grounds, in the classroom, or during related activities without staff permission. Items that are heard or seen during the school day may be confiscated by a staff member and given to an administrator.
- Electronic games and toys are not permitted on school grounds and may be confiscated by a staff member and given to an administrator if they are heard or seen.
- Clothing should be appropriate and not distract from the learning environment or create a potentially unsafe situation.
- All eating and drinking occurs in the cafeteria, except with teacher permission. All students are responsible for clean up. Drinking water is permitted outside the cafeteria.
- Students shall give their name to any staff member when requested and will follow his/her directions.
- **IN THE LUNCHROOM**
- **Lunchtime rules**
- All food and drink is to be consumed in the lunchroom.
- Throwing food or other materials is prohibited.
- You may not cut in line or save places. Moving backwards in line to stand with a friend is Allowed.
- You must clean up your eating area when finished and use the provided garbage cans to dispose of unwanted food, containers, or other materials.

- To maintain an orderly and quiet atmosphere in halls where classes are in session, you must use open halls only during lunch. The gym and music halls are closed unless given written permission to travel to a specific destination.
- If you choose to go outside during lunch you must remain outside unless it begins to rain. If rain happens, you may quietly reenter and return to the lunchroom for the rest of the lunch period. Closed halls will remain closed.